

Ljiljana Dobrovšak

(Institut društvenih znanosti «Ivo Pilar», Zagreb)

PRVA KONFERENCIJA ZEMALJSKOG UDRUŽENJA CIONISTA JUŽNOSLAVENSKIH KRAJEVA AUSTROUGARSKE MONARHIJE U BRODU NA SAVI 1909. GODINE

Prilog poznavanju početaka cionističkog pokreta u
Slavoniji

UDK 323.13(4=411.16)''1909''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 25. 1. 2006.

Autorica u tekstu daje kraći pregled povijesti židovske zajednice u Brodu na Savi od nastanka do Prvog svjetskog rata te nakon toga na temelju novinskih pisanja prikazuje početke cionističkog pokreta u brodskom kraju i opisuje nastanak Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva austroугarske monarhije, koje je nastalo na konferenciji u Brodu 1909. godine.

Ključne riječi: Židovi, cionizam, Brod na Savi, Slavonija

Uvod

Brod na Savi¹ bilježi svoju povijest od antičkih vremena, ali je prisutnost Židova na brodskom prostoru zabilježena tek sredinom 19. stoljeća. Nakon oslobođenja Ugarske i Slavonije (1687.-1690.) od Turaka, Austrija je 1700.-1702. isključila iz civilne Hrvatske područje Slavonije uz rijeku Savu i dio Podunavlja i proglasila je Slavonsku Vojnu granicu (*Die Militärgrenze*) kao sigurnosni koridor prema Osmanskom Carstvu. Nakon oslobođenja Turaka i uslijed reorganizacije Slavonske Vojne granice 1735. godine Brod je ušao u sastav Brodske natkapetanije. Brodska natkapetanija 1747. godine postaje pukovnija,² a Brod kako bi mu se olakšao razvoj trgovine i obrta 1753. dobiva status slobodnog vojnog komuniteta. Godine 1787. ukinut je vojni komu-

¹ U tekstu je korišteno ime Brod na Savi, a ne Slavonski Brod, jer se Brod u vremenu koje je obrađeno u tekstu, zvao Brod na Savi. Usp. Zvonimir TOLDI, *Brod na Savi - u susret 750. godišnjici grada 1244.-1994.*, Slavonski Brod, 1991., 7. Aktom Ministarstva unutrašnjih poslova 29. svibnja 1934. godine Brod na Savi promijenio je ime u Slavonski Brod.

² Antun MILINKOVIĆ, *Kratki pregled historije Slavonskog Broda*, Slavonski Brod, 1955., 11.; Zvonko BENČEVIĆ, Brod kao gospodarsko središte za vrieme Vojne krajine, *Prilozi za upoznavanje Broda i okolice*, 1, Brod, 1943., 41.-44. Granice brodske pukovnije više puta su se mijenjale. Brodska je pukovnija najprije imala središte u Brodu, a kasnije u Vinkovcima.

nitet i Brod je ponovno predan Vojnoj granici. Status carsko-kraljevskog vojnog komuniteta ponovno dobiva 1819. godine, uslijed čega u Brodu dolazi do postupnog oživljavanja obrtničke djelatnosti i drži ga do 1871. kada dobiva status grada. U tom periodu naseljavanje obrtnika i trgovaca u Granicu bilo je strogo kontrolirano i podređeno interesima Vojne granice.³ Nakon razvojačenja Granice 1871., godine 1881. Brod je pripojen Zemaljskoj vladi Hrvatske i postao je dio Požeške županije. Nakon toga dolazi do austrougarske okupacije Bosne 1878. godine te se tada prometni, trgovački i gospodarski razvoj u Brodu ubrzava. Upravo zbog svog položaja, koji ga je smjestio na središnjem trgovačkom putu koji vodi Savom te na prijelazu u Bosnu, Brod se krajem 19. stoljeća razvio u trgovačko, obrtničko i prometno središte. Željezničkim povezivanjem Broda s okolnim prostorima i izgradnjom mosta preko Save, Brod je postao središte gospodarstva, trgovine i novčarskih ustanova posavskog kraja što je potaklo veliko useljavanje stanovništva.⁴ Ubrzani razvoj Broda počinje brojnim naseljavanjem stranaca, u prvom redu Nijemaca, Mađara, a nakon dobivanja ravnopravnosti (1868.) i slobodne dozvole useljavanja, i Židova koji postaju značajni nositelji trgovačke djelatnosti.⁵

Povijest Židova u Vojnoj granici i Brodu na Savi do kraja Prvog svjetskog rata

Budući da je Židovima bilo zabranjeno naseljavanje na područje Habsburške Monarhije (Židovi se nisu mogli nastaniti u gradovima i baviti se u njima trgovinom) jer je na snazi bila zabrana Ferdinanda III. iz 1647. godine,⁶ vjerojatno su prvi židovski doseljenici (trgovci) na ova područja došli neposredno nakon protjerivanja Turaka iz ovih krajeva. Njihov život i naseljavanje kretali su se unutar zabrana, ograničenja i na kraju dozvola od habsburških vladara, Ugarskog sabora, ali i županijskih institucija i magistrata. Budući da su pravni akti zabranjivali Židovima nastanjivati se u Vojnoj granici,⁷ vojne su vlasti ili njihovi predstavnici ipak dopuštali nekim pojedinci-

³ *Katalog Brodski cehovi 1769.-1864.*, ured. Ivanka Bunčić, Slavonski Brod, 1999.

⁴ Mirko MARKOVIĆ, *Brod kulturno-povijesna monografija*, Slavonski Brod, 1994.; Stribor UZELAC SCHWENDEMANN, Krhotine iz povijesti židovske zajednice u Slavonskom Brodu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 392.

⁵ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Brod potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, *Zbornik radova Slavonski Brod*, Slavonski Brod, 2000, 251.

⁶ KATALOG IZLOŽBE *Židovi na tlu Jugoslavije*, Zagreb, 1988, 127.

⁷ Fedor MOAČANIN, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 157.-163. Poslije Karlovačkog mira 1699. veći dio Vojne granice prestao je biti pogranično područje, no krajiški teritoriji nisu vraćeni pod jurisdikciju bana, već je Vojna granica podvrgnuta bečkom Dvorskom ratnom vijeću (do tada bila pod Dvorskim ratnim vijećem u Grazu). Godine 1702. došlo je do krajiške reorganizacije na području Slavonije (krajišnici su podijeljeni na Podunavsku i Posavsku krajinu, sa sjedištem u Osijeku), a 1745. izvršeno je razgraničenje između Vojne granice i provincijala u Slavoniji.

ma da se s obiteljima nasele u nekim gradovima Vojne granice (vojnim komunitetima)⁸ i to su prvi zabilježeni podaci o stalno naseljenim Židovima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.⁹ Židovi su na početku u Vojnu granicu, dolazili kao opskrbljivači austrijske vojske stacionirane u pograničnom pojasu i bili su dobavljači streljiva, baruta, konjske opreme, hrane, krmiva, raki-je, ili su se bavili krčmaranjem. Potvrdu o njihovoj prisutnosti u vojno-graničnim područjima nalazimo u molbi hrvatskih staleža 1743., u kojoj od Povjerenstva za uključivanje Slavonije i Srijema u Ugarsku i Hrvatsku zahtijevaju da prilikom buduće inkorporacije istjeraju Židove iz Osijeka i Petrovaradina, što je Dvor odbio, smatrajući takav zahtjev štetnim i neosnovanim.¹⁰ Daljnje onemogućavanje naseljavanja u vojno-graničnim područjima potvrđeno je carskim reskriptom 1753., koji je svim „neprivilegiranim“ Židovima¹¹ zabranio stalan boravak u Vojnoj granici, ali im je dopustio da se zbog trgovine kratkotrajno mogu u njoj zadržavati.¹² Nakon uspostave županija 1747. godine i stvaranja Brodske, Gradiške i Petrovaradinske pukovnije Židovima je onemogućen pristup i na ta područja. Iznimku ovog pravila činili su gradovi pod vojnom upravom koji su se nalazili Slavonskoj vojnoj granici: Zemun¹³ i Petrovaradin,¹⁴ u kojima su se unatoč vojnoj vlasti razvile židovske zajednice.

⁸ Alexander BUCZYNSKI, *Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.*, *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 185.-194. Smisao organiziranja komuniteta bio je da se najznačajnija trgovišta terete samo minimalnim vojnim obavezama i da im se dodijeli veća upravna samostalnost. Na taj način bi se stanovnici ovih privilegiranih gradova mogli baviti i trgovačkim i obrtničkim djelatnostima. Godine 1748. Stara Gradiška je proglašena prvim vojnim komunitetom. Ubrzo su slijedili, Zemun i Brod (1749.), Petrovaradin (1751.), Karlovci i Bukovac (1753.). Pod utjecajem FZM Philippa L. baruna von Becka (1700.-1768.) nakon 1763. formirani su vojni komuniteti još u: Karlovcu, Gospiću, Otočcu, Ogulinu, Brinju, Senju i Karlobagu tj. Karlovačkoj krajini. Bjelovar, Koprivnica, Ivanić-Grad u Varaždinskoj krajini te Petrinja i Kostajnica u Banskoj krajini. Kantonskim zakonom 1787. dio komuniteta je ukinut zbog nerentabilnosti, a ostali su samo Senj, Petrinja, Kostajnica, Ivanić-Grad, Brod, Zemun, Karlovci i Petrovaradin.

⁹ Zvonimir BRDARIĆ, *Židovi u Našicama*, Našice, 1996., 6.; Tomo ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002., 17.

¹⁰ Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovici XIX. veka*, Beograd, 1989., 6.; Slavko GAVRILOVIĆ, *Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje s Vojnoj Krajinom (1745.-1749.)*, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 25., Novi Sad, 1960., 51.

¹¹ N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, *Ha-kol*, 61.-62., listopad, 1999., 3.-5. Kraljica Marija Terezija izdala je posebno dopuštenje za naseljavanje dvjema židovskim obiteljima s 11 članova 1746. godine, kojom su dobili dozvolu da se privremeno nasele u donjem Osijeku, pa su to ujedno i prvi privilegirani Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji.

¹² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 72.; Ignati KASSICS, *Enchiridion seu extractus benignarum normalium ordinationum regiali*, (1724.-1780.), Tomus I., Pestini, 1825., 156. „Judaei in gremio Comitatum, in quibus Fodinae reperiuntur, ad septem Millitaria in circuitu de gentes, ad locum originis veniuntur“, 1753., 1. Februari.

¹³ *Enciklopedija Jugoslavije*, br. 8., Zagreb, 1971., 621. Zemun (tada u sklopu Hrvatske) je od 1746. postao dio Vojne granice kao dio obrambenog pojasa koji su Austrijanci osnovali protiv Turaka. Židovi se nisu smjeli naseljavati na prostorima Vojne granice, no Zemun je bio

Usprkos zabrani Židovi su i nadalje trgovali u vojno-graničnim područjima, pa je Hrvatski sabor 1756. prihvatio zaključak o uklanjanju Židova s područja pod vojnom upravom u Koprivnici. Zanimljivo je napomenuti, da su upravo vojne vlasti zbog svojih potreba prve dopuštale naseljavanje Židova s obiteljima u nekim gradovima Granice (Bjelovar, Varaždin, Koprivnica).¹⁵ Primjerice, zapovjednik Varaždinskog generalata general Beck, djelomično je nabavljanje vojničke odore povjerio Židovima i dopustio im je boravak u Bjelovaru i Koprivnici (prije 1757.).¹⁶ Time su vojne vlasti omogućile više ili manje legalan dolazak Židova u pogranične krajeve.¹⁷ Tako je recimo, u Karlovcu u trenutku njegovog prijelaza iz vojno-granične u civilnu nadležnost 1777. godine već postojao židovski dio grada («*Judenstadt*»), dakako izvan tvrđave. Kada je kralj Josip II. donio edikt o toleranciji tj. njegov aneks *Systematica Gentis Judaicae Regulationis* 1783. godine za Ugarsku (time i za Hrvatsku), on se nije protezao na Vojnu granicu koja je imala svoje odredbe izdane ranije prema kojima se Židovima zabranjivao ulazak na teritorije Granice osim povremenih trgovačkih poslova i takvo stanje ostalo je sve do 1867. godine. To se u praksi nije tako strogo primjenjivalo pa su Židovi kao povremeni trgovci usprkos ograničenjima, iz susjednih ugarskih, ali i hrvatskih županija slobodnije dolazili trgovati na prostore Granice.¹⁸

Židovi su u Ugarskoj (Hrvatskoj i Slavoniji) od sredine 18. stoljeća, pa sve do sredine 19. stoljeća po zanimanju uglavnom bili sitni trgovci, krčmari, zakupci mesnica, pecari rakije i dr. Najvažniji oblik trgovanja većini Židova ipak, bilo je kućarenje (torbarenje), izraženije nakon 1787. godine i zako-

iznimka, jer su ih Austrijanci trebali za opskrbu austrijskog garnizona, pa im je Marija Terezija dopustila da se u njemu nasele. Židovi su 1753. dobili dozvolu stanovanja u gradu, a 1755. bilo je useljeno 15 obitelji. Stanovali su u posebnom dijelu grada (Judengasse, Čivutski sokak), te su imali svoju školu i sinagogu. U sljedećim godinama broj židovskog stanovništva se smanjivao, pa počeo rasti, da bi austrijske vlasti 1773. odlučile ograničiti njihovo naseljavanje, ali je potomcima tih prvih obitelji dozvoljen ostanak. Godine 1816. izdana je naredba da u Zemunu može ostati samo 30 obitelji koje posjeduju svoje kuće i jednu općinsku zgradu.

¹⁴ Pavle ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad, 1988., 7.-20. Zbog blizine Novog Sada (od 1713. nosi ime Petrovaradinski Šamac, a 1748. dobiva status slobodnog kraljevskog grada i ime Neoplanta, Novi Sad, Neusatz ili Ujvidék) koji je nastao u podnožju Petrovaradinske tvrđave, često se nije pravila razlika jer ih dijeli samo Dunav, pa se u dokumentima prvi Židovi pojavljuju u oba mjesta.

¹⁵ Maren FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000, 186.; G. SCHWARZ, *Židovi u Krajini, Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, IV., 1902., Zagreb, 128.-129.

¹⁶ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću, 186. Beckova tolerancija prema Židovima nije bila po volji Banskoj vladi u Zagrebu, koja je tražila da istjera Židove iz Krajine jer im u samoj Kraljevini obitavanje nije dozvoljeno. General Beck se očito oglašio na ovu molbu Banske vlade.

¹⁷ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 186.

¹⁸ Zlatko KARAC, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000, 6.

na o slobodnoj dozvoli kućarenja.¹⁹ S manjim količinama robe na leđima, ili na konju Židovi su posjećivali kuće kupaca, gdje su im nudili artikle, koji se nisu mogli naći kod domaćih trgovaca, davali ih na zajam ili mijenjali za obrtničke proizvode. Prema D. Matanoviću, Židovi su u to vrijeme u brodskoj pukovniji uz torbarenje bili i zakupnici tj. arendatori prava na otkup pijačica koje su kasnije preprodavali.²⁰ Osim što bi obilazili sela, židovskim trgovcima torbarima bio je dopušten pristup na sajmove u Granici tijekom njihovog održavanja, a ako bi graničar kupio robu od torbara neki drugi dan osim sajmenog bio bi kažnjen s 25 batina i roba bi mu se oduzela.²¹ Kako bi onemogućili dolazak Židova na prostore Granice, vlasti su na početku 19. stoljeća Židovima zabranili kućarenje u Vojnoj granici, a jednako tako su im zabranili i stjecanje nekretnina na krajiškom području. Uvidjevši da je zabranom kućarenja zamrla sitna trgovina, cirkulacija novaca pa seljaci nisu imali kome prodati ono malo robe što su imali, vlasti su odlučile ublažiti ove restriktivne mjere i donesen je novi zakon o kućarenju (1840.), prema kojem je Židovima ponovno dozvoljeno na kratko boraviti i trgovati u Granici.²² Doseljavanju Židova u Granicu nerijetko su se opirali i domaći pojedinci graničari, koji su se također bavili obrtom i trgovinom i u Židovima vidjeli potencijalne konkurente. Ovo nam potvrđuje i molba Brodskog poglavarstva koje se usprotivilo trgovanju i kućarenju Židova, pa je zamolilo oblast u Mohácsu 1841. godine da izda putnice samo onim Židovima, koji mogu dokazati da su narudžbe za robu iz Granice zbilja primili i da na putnicama naznače narudžbu i mjesto odakle je i imena osoba od koje je, jer će inače sve druge istjerati. Protiv ovakvog ograničenja židovska općina u Bonyahadu (Ugarska) podnijela je peticiju na mađarskom jeziku svojoj županiji, u kojoj su se žalili na molbu Brodskog poglavarstva u kojoj se zabranjuje kućarenje, pozivajući se na najnovije zakone o kućarenju donesene 1840., koji su im širili opseg kućarenja i molili su da Kraljevska ugarska kancelarija ishodi poništenje ove zabrane. U molbi bonyahadski Židovi navode kako na prostore slavonskih županija «često i mnogi» odlaze na kućarenje, pa bi i nadalje bez ikakve zapreke željeli trgovati i kućariti. Pritužbu bonyhadske židovske općine, Tolnavska je županija podnijela Ugarskoj kancelariji tražeći rješenje problema. Nakon toga je i ban pisao vojnom zapovjedništvu, da pokušaju riješiti ovaj problem. To nije bila jedina pritužba koja je stigla u ugarsku kancelariju, jer su poslali podnesak i Židovi stanujući u Tolnavskoj, Baranjskoj, Bačkoj, Virovitičkoj i Požeškoj županiji tražeći da im se i nadalje dozvoli

¹⁹ Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovici XIX. veka*, Beograd, 1989., 3.

²⁰ Damir MATANOVIĆ, *Trgovina u sustavu Vojne krajine -7. brodska pukovnija 1807.-1850.*, *Acta Historicoeconomica*, vol.23-24., Zagreb, 1996.-1997., 102.

²¹ Damir MATANOVIĆ, *Načela funkcioniranja unutarnjeg tržišta Brodske pukovnije (1769.-1857.)*, *Povijesni prilozi*, 22., Zagreb, 2002., 107.

²² T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, 20. *Acta Historico-oekonomica*, vol. 23.-24., Zagreb, 1996./1997., 102.

kućarenje, koje su im susjedne graničarske oblasti zabranile.²³ Nepoznato je kako su ugarske i graničarske vlasti riješile ovaj slučaj, ali je očito, da su Židovi i dalje dolazili u ove krajeve i bavili se trgovinom, pa se može pretpostaviti da su brodske vlasti ublažile zabranu kućarenja. Početkom 19. stoljeća Vojna granica kao i okolica Broda bila je ekonomski slabo razvijena, uglavnom ruralnog karaktera, pa kao takva nije bila atraktivna za Židove. Židovi koji su boravili u Granici kao trgovci početkom 19. stoljeća pretežno su se zadržavali u dvama krajiškim središtima, tj. vojnim komunitetima Zemunu i Petrovaradinu.²⁴

Prvi se „privremeno prisutni“ Židov u Brodu spominje 1827. godine u šematizmu đakovačke biskupije gdje je zapisano da je u Brodu živjelo 2484 stanovnika, od toga 2235 rimokatolika, 247 pravoslavnih, 1 luteran i 1 Židov.²⁵ Očito je, da je navedeni Židov vrlo kratko boravio u Brodu jer se prema prvim statističkim podacima iz 1847. godine za Brod navodi da u njemu živi 2531 stanovnik, a od toga 2262 rimokatolika, 246 pravoslavnih i 5 luterana i nijedan Židov.²⁶ Nakon toga Židovi se u Brodu spominju tek u prvom općem popisu Monarhije 1857. godine, iako je očito da su na brodskom prostoru boravili i ranije, kao „privremeno prisutni“ trgovci, zbog toga što je brodska pukovnija radi svojih potreba dopuštala Židovima nabavku stočne hrane, šišarki, pijavica, potaše, soli, tkanina i druge robe potrebne za život pučanstva i vojske.²⁷ Prema *Miestopisnom rječniku* V. Sabljara (koji je napravljen prema popisu stanovništva 1857., objavljen 1866.) na području Hrvatske vojne granice 1857. navode se dva Židova, a na području Slavonske vojne granice 257.²⁸ Agneza je Szabo u svojim istraživanjima na temelju popisa iz 1857. navela da je te godine u vojnoj Hrvatskoj tj. Vojnoj granici bilo 259 ili 0,03% Židova prema ostalim prisutnim stanovnicima.²⁹ Pri tome

²³ Gavro SCHWARZ, Židovi u Krajini, *Vjesnik zemaljskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva*, IV., Zagreb, 1902., 128.-129.

²⁴ T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima*, 16; Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice*, I. dio, Zagreb, 2004., 47.

²⁵ Rudolf HORVAT, *Slavonski Brod*, Zagreb, 1941., 23.

²⁶ M. MARKOVIĆ, *Brod*, 206.

²⁷ T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima*, 20.

²⁸ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I. 46.-47.; Melita ŠVOB, Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima), *Migracije u Hrvatskoj- regionalni pristup*, ured. Ivan Lajić, Zagreb, 1998., 171.-172. Broj stanovnika, pa tako i broj Židova, koji su iskazani po *Miestopisnom rječniku* V. Sabljara, razlikuju se od podataka koje su drugi autori iskazali o broju stanovnika za 1857. godinu. Tako po V. Sabljaru je u Vojnoj granici 1857. godine bilo 259 Židova od kojih je 257 živjelo u gradu Zemunu, a prema Mirjani GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1984., 47., u Vojnoj je granici samo 12 Židova.

²⁹ Agneza SZABO, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.*, *Naše teme*, Zagreb, 1989., 33., (7.-8.), 2129. Autorica podatke navodi prema *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im K.K. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten*, Neue Folge, Wien, I., 1856.; II. 1859.; III. 1861.

250 Židova živjelo je u Petrovaradinskoj pukovnji i njezinom središtu Zemunu, a ostala devetorica podijeljena su po gradovima Vojne granice bila ovako; u Petrovaradinu pet, Brodu na Savi dva i trgovištu Ogulin dva. Iz toga proizlazi da u drugim pukovnijama i selima Vojne granice tada nije bilo Židova.³⁰ Prema drugim autorima, popis iz 1857. navodi samo popisane Židove za Zemun i to njih 257.³¹

Za vrijeme banovanja Josipa Šokčevića (1861.-1867.) broj Židova povećava se u Hrvatskoj, Slavoniji i Srijemu za 66,62 % jer je ban imao dobar odnos prema Židovima, koji su uvelike pridonosili gospodarskom i humanitarnom razvitku zemlje. Nije poznato da li je ban Šokčević poticao trgovačke poslove Židova u Vojnoj granici, ali je poznato da su Židovi tu po nekoliko dana trgovali. Nakon Austrougarske nagodbe 1867. donesen je Zakon kojim je proglašena građanska ravnopravnost Židova u Austriji i Ugarskoj (izuzetak je bila Hrvatska).³² Na temelju ovog zakona Židovi su se počeli slobodno useljavati na područje Vojne granice, koja je još uvijek bila pod ingerencijom Dvorskog ratnog vijeća sa sjedištem u Beču.³³ Odluku o slobodnom naseljavanju Židova na prostore Granice, graničari nisu dočekali s oduševljenjem. Smatrali su da će naseljavanje Židova i kupovina zemlje s njihove strane ugroziti egzistenciju graničara i dovesti ih do siromaštva. S druge strane, smatrali su da ako država želi podići trgovinu i pružiti graničaru priliku, Židovima i inozemcima treba se dozvoliti samo zakup i dražba.³⁴ Do sada se smatralo da se prva stalno naseljena židovska obitelj doselila u Brod vjerojatno 1868. godine,³⁵ godinu dana poslije priznanja građanskih prava Židovima u zemljama Austrougarske i dozvole naseljavanja na područje bivše Vojne granice. Usprkos nezadovoljstvu graničara, očito je da su se neke židovske obitelji doselile i ranije oko 1864. godine jer se matične knjige židovske bogoštovne općine u Brodu na Savi vode od 1864.³⁶ Prema popi-

³⁰ Agneza SZABO, Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., 2129.; Ivo RUBIĆ, Slavonski i Bosanski Brod, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knjiga 36., JAZU, Zagreb, 1953., 18. Rubić u tablici popisa stanovništva za Brod daje iste podatke da su u Brodu 1857. i 1858. zabilježena dva Židova.

³¹ Melita ŠVOB, Naseljavanje Židova u Slavoniju, *Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*, ur. Ivan Lajić, Zagreb, 1998., 178.-179.; Rudolf HORVAT, *Slavonija I. i II.*, Vinkovci, 1994., 202. U tekstu o Brodskoj krajiškoj pukovnji J. Horvat piše, da na teritoriju Brodske pukovnije 1857. nije bilo ni jednog «Izraelićana».

³² T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima*, 22.

³³ Milan TURKOVIĆ, *Die Ehemalige Kroatisch-Slavonische Militärgrenze*, Sušak, 1937., 187.

³⁴ *Novi pozor*, br. 82.-21. prosinca 1867., „*Pitanje Židova u vojničkoj krajini*“. Autor graničar se u spomenutom tekstu osvrnuo na buduće naseljavanje Židova u Granicu, kojem se protivi. Uredništvo je napomenulo da objavljuje tekst napisano od „časne krajiške ruke, iako se od zazora pisca ne slažu.“

³⁵ Slavko MIRKOVIĆ, Posljednje počivalište brodskih Židova, *Bilten*, 15., lipanj-srpanj, 1990., 5.

³⁶ Spomenute matične knjige židovske bogoštovne općine Brod na Savi čuvaju se u Državnom arhivu u Slavanskom Brodu za vremenski period od 1864. do 1898.

su provedenom nakon Nagodbe potkraj 1869. u cijeloj Vojnoj granici evidentirano je 1325 Židova ili svega 0,15%, a od toga u Brodskoj pukovniji 199 ili 0,25 % Židova prema ostalim stanovnicima, a u Brodu 99 Židova.³⁷ Iz toga proizlazi da se u Brodu od ranija dva popisana Židova povećao broj za 97 novih Židova, što označava visoku imigraciju koja iznosi 4850%.³⁸ Godine 1871. u Brodskoj pukovniji popisano je ponovno 199 Židova.³⁹ Svoju povijest brodska židovska zajednica intenzivnije može pratiti tek nakon razvojačenja Granice 1871. i dobivanja ravnopravnosti u Trojedinci 1873. godine, a osobito nakon njezina pripojenja civilnoj Hrvatskoj 1881. godine.⁴⁰ U vrijeme potvrđivanja Statuta i osnutka Židovske brodske općine 28. rujna 1873. godine u Brodu je živjelo 16 stalno prisutnih židovskih obitelji.⁴¹ Općinom je predsjedao Jakob Bauer. U Brod su uglavnom dolazile židovske obitelji iz ugarskih županija i Vojvodine koje su po podrijetlu bile aškenaske, a nakon okupacije Bosne 1878. godine dolaze i sefardske iz Bosne (Merkadić, Tolentino, Albahari, Pesah).⁴² Koliko je položaj Broda na Savi u to vrijeme privlačio židovski kapital govori nam tekst M. Valentića u kojem on govori o pokretljivosti gradskog stanovništva u Granici, te zaključuje da se od 1868. do 1876. u Brod doselilo 36 Židova, a iselilo 5, za razliku od katolika od kojih su se samo četiri doselila, a iselio nijedan.⁴³ Popis stanovništva iz 1880. iskazuje da je u Brodu živjelo 718 Nijemaca, 364 Mađara i 263 Židova od ukupno 4333 stanovnika.⁴⁴ Prema «Narodnosnom i vjerskom sastavu stanovništva Hrvatske» za 1880. godinu u naselju Brod⁴⁵ živi 270 Židova, a u cije-

³⁷ I. RUBIĆ, Slavonski i Bosanski Brod, 18. Prema autorovim istraživanjima u Brodu je 1870. bilo 99 Židova.

³⁸ A. SZABO, Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji, 1851.-1910., 2131.

³⁹ ISTO, 2136.

⁴⁰ Mirko MARKOVIĆ, *Brod-kulturno povijesna monografija, Slavonski Brod*, 1994.; S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 393.

⁴¹ Slavko MIRKOVIĆ, Posljednje počivalište brodskih Židova, *Bilten*, 15., lipanj-srpanj, 1990., 5.

⁴² Stribor UZELAC SCHWENDEMANN, Prilozi za povijest židovske zajednice u Brodu, *Brodski list*, 5. prosinca 1996. Slavonski Brod, 11.-14.

⁴³ Mirko VALENTIĆ, Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790.-1881., *Vojna krajina*, ured. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1984., 87. Tabelarni pregled kretanja broja krajiškog stanovništva 1869.-1875. napravljen je prema „Listu zemaljske uprave za Hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu“, 1876. godine.

⁴⁴ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Brod potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Slavonski Brod*, Slavonski Brod, 2000., 251.; Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Zagreb, 1991., 170.; Vladimir REM, Gradonačelnik sa smiješkom, *Brodski kalendar*, Slavonski Brod, 1992., 61. Podaci o broju Židova izneseni su prema Statističkom godišnjaku Kraljevina Hrvatske i Slavonije I., objavljenom 1905. i 1913. godine.

⁴⁵ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, Državni zavod za statistiku, vol.5., Zagreb, 1998., 2843. U naselje Slavonski Brod uključena su i sela Rastušje, Tomica i dio naselja Brodski Varoš.

loj brodskoj općini 391 Židov (po mjestima je to izgledalo ovako: Brodski Zdenci:5, Bukovlje:1, Donja Bebrina:3, Donji Andrijevc:8, Dubočac:1, Gornja Bebrina:3, Gundinci:2, Kaniža:5, Klokočevik:4, Novo Topolje:4, Oriovac:16, Prnjavor:3, Sibirj:5, Slavonski Kobaš:11, Slavonski Šamac:8, Stari Slatinik:4, Staro Topolje:5, Trnjani:5, Velika Kopanica:12, Vranovci:6, Vrpolje:6, Zadubravlje:4.⁴⁶

Budući da je od 1878. godine uz Brod prolazila granica Austrije i Otomanskog Carstva, Brod je stasao u grad, koji zbog stalne prisutnosti vojske uz već prisutne nove doseljenike, privlači brojne obrtnike, ugostitelje, trgovce, pa i Židove.⁴⁷ Židovi na početku nisu imali bogomolju, pa su se sastajali u privatnim prostorijama kuće Jacoba/Jakob Kohna na uglu Široke ulice, (kasnije ulica Franje Josipa, danas Petra Krešimira) i Ulice sv. Ivana.⁴⁸ Tu kuću sa zemljištem je J. Kohn 1880. poklonio Židovskoj bogoštovnoj općini sa željom da se na tom mjestu podigne sinagoga. Sinagoga se počela graditi na spomenutom mjestu 1895./1896., a završena je oko 1899. godine (ne zna se točna godina završetka gradnje). U odboru za gradnju sinagoge nalazili su se: Jacob Kohn, predsjednik; Marko Grosmann potpredsjednik i Max Kohn, blagajnik odbora za gradnju te članovi: Hinko Schullmann, Josip Hermann, Šandor Grün, Samuel Kopp, Leopold Kohn, Salamon Merkadić, Žiga Müller, Ignatz Platzner, Möritz Rechitzer, Marita Rotmüller, Berthold Schindler i Max Weiss.⁴⁹ Godine 1899. potvrđena su pravila Židovske bogoštovne općine u Brodu, a bila su dvojezično pisana na njemačkom i hrvatskom jeziku.⁵⁰ Pred kraj 19. stoljeća židovska zajednica na brodskom području brojila je preko 500 članova.⁵¹ Zbog nedostatka preciznih popisa, kretanje židovskih obitelji malo je teže pratiti, jer sele iz županije u županiju, iz mjesta u mjesto, iz grada u grad. Zbog toga što su u nekim mjestima Židovi bili nastanjeni kao privremeni trgovci, s ugarskom zavičajnošću ne spominju se

⁴⁶ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima*, 2809.-2855. Popis mjesta naveden je po bivšem teritoriju općine Slavonski Brod.

⁴⁷ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 393.

⁴⁸ M. MARKOVIĆ, *Brod*, 213.; S. MIRKOVIĆ, Posljednje počivalište, 5. Autor navodi podatak da je vjerojatno prva bogomolja uređena potkraj 1880. godine, a na to ga upućuju podaci iz povelje uzidane u temelj sinagoge iz 1895. godine a koji govore: „da je 4. kolovoza 1880. godine predsjednik Bogoštovne općine Jacob Kohn, objavio na sazivanoj u tu svrhu glavnoj skupštini, da je u bivšoj Širokoj ulici kupio kuću i zemljište za svotu od 5000 forinti i da je pripravan Općini uz istu cijenu kuću i kućište odstupiti, da se može sagraditi bogomolja. Glavna je skupština primila ponudu i tako je nastala bogomolja.»

⁴⁹ S. MIRKOVIĆ, Posljednje počivalište, 5.; Z. TOLDI, *Brod na Savi*, 116. Projekt za sinagogu izradio je tehničar Müller u «mauričkom stilu», a građevinske radove izveli su Königsberg i Deutsch iz Zagreba uz cijenu od 30 000 forinti. Sinagoga je uništena u bombardiranju 1941. godine, a prema: S. U. SCHWENDEMANN, *Prilozi*, 11. Autor napominje da je sinagoga 14. travnja 1941. prvo bila devastirana, opljačkana i spaljena, a rabin Sael Stern i kantor Mano Mendel sklonili su se u kuću zlatarskog obrtnika D. Schwendemanna te da je u toku rata nekoliko puta pogođena bombama saveznika.

⁵⁰ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 504.

⁵¹ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 393.; Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga*, 37.

u popisima, pa dolazi do razmimoilaženja u njihovom broju.⁵² Prema popisu za 1890. u Brodu je živjelo 287 Židova, 1900. godine 373 Židova, a 1910. godine 515 Židova.⁵³ Prema popisu po narodnosnom i vjerskom sastavu, Brod je 1890. godine imao 302 Židova od ukupno 5784 stanovnika, a u cijeloj općini 534 Židova. Godine 1900. Brod ima 393 Židova od ukupno 8 476 stanovnika, a općina 597 Židova. Godine 1910. u Brodu živi 558 Židova od ukupno 11 740 stanovnika, a u općini 720. Prema tom istom popisu za period od 1890. do 1910. proizlazi da neka mala manja mjesta gube Židove, dok se u drugima pojavljuju. Godine 1890. Židovi su rasprostranjeni po okolnim mjestima (Bebrina, Beravci, Brodski Stupnik, Brodski Varoš, Brodski Zdenci, Bukovlje, Čajkovci, Donja Bebrina, Donji Andrijevići, Garčin, Gornja Bebrina, Grgurevići, Gromačnik, Gundinci, Jaruge, Klakar, Klokočevik, Kruševica, Lužani, Novi Grad, Novo Topolje, Oprisavci, Oriovac, Prnjavor, Sibinj, Brod na Savi, Slavonski Kobaš, Slavonski Šamac, Slobodnica, Stari Slatnik, Stružani, Svilaj, Šušnjevci, Trnjani, Velika Kopanica, Vranovci, Vrpolje, Zadubravljje)⁵⁴ da bi se nakon 1900. počeli preseljavati u grad, uslijed čega dolazi do povećanja broja židovskog stanovništva u Brodu. U tom periodu dolazi do vidljivog povećanja broja Židova na cijelom brodskom području, ali je grad Brod još uvijek u broju prednjačio u odnosu na ostala brodska naselja i u odnosu na broj Židova na selu.

Židovi su od austrougarske okupacije Bosne 1878. sve do početka Drugog svjetskog rata dali ogroman doprinos razvitku Broda i bili su čvrsto ukorijenjeni u gospodarski i duhovni život grada. Krajem 19. stoljeća srpski i židovski kapital činili su glavnu privrednu snagu razvoja Broda. Međutim, uslijed jačanja židovskog i zaostajanja srpskog kapitala, dolazi do međusobne zategnutosti između Židova i Srba, koja se posebno izrazila u brodskom novinstvu i pisanju «Materinske riječi», glasila hrvatsko-srpske koalicije. Početkom 20. stoljeća Brod počinje stagnirati zbog carinskog rata sa Srbijom i kasnije aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine. Židovi su se grčevito borili da daju novi sadržaj brodskoj privredi, tako da su krenuli istraživati razna (afrička) tržišta.⁵⁵ Najvažnija grana kojom su se Židovi bavili u Brodu bila je trgovina (1879. brodski je rabin Mogan otvorio privatno trgovačku školu u kojoj su školovani brojni poznati brodski trgovci, a postojala je sve do 1892.).⁵⁶ Trgovinom su se bavili: G. Grossman, J. Goldstein, J. Grünwald,

⁵² Mira KOLAR, *Gospodarski život Broda od 1900. do 1941. godine, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Slavonski Brod*, Slavonski Brod, 2000., 264.-267. Kao primjer možemo uzeti podatak iz 1895. kada je u Brodu živjelo 2487 hrvatskih zavičajnika i 4355 nezavičajnika. Od židovskih zavičajnika 44 je imalo kuće, a 50 ne.

⁵³ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 504.; R. HORVAT, *Slavonski Brod*, 30., navodi da je u Brodu živjelo 588 Židova.

⁵⁴ *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991., po naseljima*, br. 5., Zagreb, 1998., 2809.-2855., 2843.

⁵⁵ M. KOLAR, *Gospodarski život Broda*, 264.

⁵⁶ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 395.; Stribor UZELAC SCHWENDEMANN, *Razvoj školskih ustanova u Brodu, Brod i okolica*, Vinkovci, 1998., 64.

L. Stein, I. Sidon, D. Rosenberg, J. Adler, M. Sessler, H. Kuhn, J. Morway, D. Dottermann, L. Spitzer, Ž. Reich, J. Volb, G. Glückmann, J. Neimann, Š. Grün, M. Preist, M. Weiss, M. Jellinek, M. Rothmüller, Sellinger, W. Schier, Grünbaum, Grossmann, V. Fürst, Schllinger, Müller, Neumann, Bayer, Pollak, Taussig, Friedenfeld, Kreishaber, Rein, Gorjanić, Klein, Fliegelmann, Eisinger, Buchwald, Weinberger, Rozsahegy, Sonnenschein, Perl i dr. Židovi su bili vlasnici alkoholnih pecara (Jacob Kohn i Samuel Kopp), paromlinova (Kohn, Merkadić, S. Stern u Donjoj Bebrini), ciglana (Merkadić). Brodski Židovi imali su stalno sastajalište u svratištu „Eduard“ vlasnika Eduarda Lauka,⁵⁷ a bili su i brojni ugostitelji: svratište „Crvenu kuću“ vodili su Samuel Pinkas, Šandor Krauss, Adolf Krauss i Jakob Schwartz, „Tri gavrana“ držao je Lavoslav Spitzer, a „Jankomir“ Adolf Weiss. Gostionice su držali M. Schwartz, L. Spitzer, A. Weidenhorn, M. Rosenzweig, J. Weiss, J. Gerstner, V. Fürst. Bržim razvitkom industrije u Slavoniji, Židovi se uključuju i u razvoj brodske, pa je prvo veće industrijsko poduzeće bilo parni mlin «Merkadić i Tasovac», osnovan 1880. godine kao jedan od najvećih parnih mlinova u to vrijeme u Slavoniji.⁵⁸ Prvo industrijsko drveno poduzeće sa židovskim kapitalom bilo je «*Blau und Comp*», osnovano 1890., a radilo je do 1905. godine. Židovi su sudjelovali i u eksploataciji i trgovini drva, pa su među prvima osnovali pilanu «*Morpurgo i Parento*» (1896.) i skladište drva vlasnika Samuela Wolfnera i Armina Bergera, a židovski kapital stajao je iza tvrtke *Holzindustrie Aktiengesellschaft* 1900. godine⁵⁹ iz koje je kasnije (1904.) nastala tvornica «*Slavonische Exploitation (Slavex)*». U metalnoj industriji prednjačili su brodski Židovi vlasnici Prve brodske tvornice kovinskih predmeta d.d. (Mavro i Jacob Kohn, M. Weiner, R. Mekradić i dr.). David Hecht imao je glasoviti fotografski atelijer, a građevinarstvom se bavio Vjekoslav Tauchmann. B. J. Spitzer iz Vinkovaca utemeljio je prvu tiskaru u Brodu (1879.), da bi ju 1883. prodao Židovu iz Broda Heinrichu Schullmannu (koji je do tada u njoj obavljao posao pomoćnika), a on je uskoro postao najjači tiskar u Slavoniji.⁶⁰ Njegova firma ostavila je zamjetan trag

⁵⁷ M. MARKOVIĆ, *Brod*, 213. Svratište „Eduard“ nalazilo se u Mesićevoj ulici. Kasniji vlasnik Lavoslav Spitzer preimenovao je svratište u „Tri gavrana“.

⁵⁸ Ivan KOVAČEVIĆ, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873.-1914.*, Slavonski Brod, 1974., 30.-31.; *Posavska Hrvatska*, br.1.-4. siječnja 1908. Budući je gospodin Salamun Merkadić istupio iz tvrtke, a priključili se g. Salom iz Beča i Levi iz Trsta, od 1908. tvrtka se zove „Prvi brodski paromlin Merkadić i dr“.

⁵⁹ M. MARKOVIĆ, *Brod*, 266. Brodska tvornica „Morpurgo & Parneto“ je vrlo brzo prešla u vlasništvo „Holzindustrie Aktiengesellschaft“ sa sjedištem u Budimpešti.

⁶⁰ M. NEDIĆ, Tiskarstvo u Slavonskom Brodu od 1879. do 1945. godine-Tiskara B.J. Spitzer-prva tiskara u Slavonskom Brodu (1879.-1882.), *Brodski kalendar*, Slavonski Brod, 1992., 75.-76.; Milenko NEDIĆ, Tragovima tiskarstva u Slavonskom Brodu, *Vijesti-godišnjak Muzeja broskog Posavlja*, br.5.-6. Slavonski Brod, 1982., 109.-137. Heinrich je Schullmann u široj okolici postao najjači knjigotiskar i bez konkurencije. Postao je aktivan sudionik u privrednom i kulturnom životu grada Broda, pa se pojavio i na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine.

u kulturnom životu Broda. Knjižarstvom se uz kožarstvo bavio trgovac Josip Lorsch, Isidor Steiner, Žiga Reich i Jahiel Kappon.⁶¹ Židovi su se u Brodu uključivali u kulturni i društveni život grada, osnovali su brojna vlastita udruženja: *Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo* (1892),⁶² *Mješoviti zbor židovskog hrama*,⁶³ *Cionističko društvo «Jehuda Halevi»* (1909.), *Izraelsku mladež* i *Športski klub Makabi*. Uz vlastita udruženja sudjelovali su u osnivanju ili bili članovi brodskih kulturnih društva kao što su: *Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo*,⁶⁴ *Hrvatsko pjevačko društvo «Davor»*,⁶⁵ *Dobrovoljno vatrogasno društvo u Brodu*,⁶⁶ *Hrvatski radiša*, *Hrvatski sokol* itd.⁶⁷ i imali su bogati društveni život. Židovi su se od početka uključivali i u politički život Broda. Jačanjem pravaške struje brodski Židovi se svrstavaju uz pravaške kandidate na izborima 1892. (Frana Folnegovića), pa su zbog toga meta ismijavanja režimskih „Narodnih novina“ (Kohn, Selinger i dr.). Pravaške novine «Posavska Hrvatska» (1894.-1898.) u svojoj prvoj ediciji izlaza u Brodu s poštovanjem su pratile život židovske zajednice u Brodu i nisu nikada objavile nijedan tekst s antižidovskim sadržajem. Najutjecajni

⁶¹ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 502.-506.; S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 393.-397.

⁶² Mato ARTUKOVIĆ, «Posavska Hrvatska» o Brodu krajem 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, sv. 2., Slavonski Brod, 2002., 65. Autor navodi da se ne zna točno kada je utemeljeno Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo, ali se pouzdano zna da je bilo prije 1894. godine. Društvo se bavilo humanitarnim, kulturnim i zabavnim životom grada.; Autorica ovog teksta otkrila je podatak da je Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo osnovano 1892. godine jer je krajem 1912. slavilo 20 godina (*Posavska Hrvatska*, br.43.-16. studenog 1912.), a 1922. društvo slavi tridesetgodišnjicu svog postojanja: *Brodске novine*, br. 47.-25. novembra 1922.

⁶³ S. U. SCHWENDEMANN, Prilozi, 12. Zbor je vodio kantor M. Hendel uz glazbenike Zilbauera, Schilingera, Embera i Spirka.

⁶⁴ Mato ARTUKOVIĆ, «Posavska Hrvatska» o Brodu krajem 19. stoljeća, 63. Kao primjer navodimo «Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo» koje je osnovano 1895. godine, predsjednica je bila Apolonija D'Elja, tajnica Ivana Brlić, blagajnik Rafael Merkadić, a savjetnici Stjepan pl. Horvath, braća Salamon i Askija Merkadić, kapelan Martin pl. Kirschmayer i dr. Iako je društvo nosilo hrvatsko ime, među članicama Odbora uvijek je bilo Židova.; Branko ZAKOŠEK, *Brod na Savi-Slavonski Brod, kulturno-zabavni i sportski život između dva svjetska rata*, Rijeka, 2002., 21. Autor navodi da je inicijativa za osnivanjem društva započela 1893. godine, a da su pravila društva odobrena 1895. godine kada je i društvo osnovano.

⁶⁵ Ivanka BUNČIĆ, Hrvatsko pjevačko društvo «Davor», *Vijesti-godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja*, 8., Slavonski Brod, 1994., 47.-71. Hrvatsko pjevačko društvo «Davor» prvo je građansko društvo u Brodu na Savi, utemeljeno 1871. godine. Židovi nisu sudjelovali u osnivanju društva, nego su se kasnije pridružili, posebice 90-tih godina 19. stoljeća i nakon Prvog svjetskog rata. S. U. SCHWENDEMANN, Prilozi, 12. Jedan od utemeljitelja društva uz Brođane je i Milan Kaufmann, a predsjednik mu je jedno vrijeme bio i Šandor Lorsch.

⁶⁶ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 395. Dobrovoljno vatrogasno društvo u Brodu osnovano je 1872. godine, a uz brojne Brođane članovi su bili i Židovi: Mavro Gutmann, Josip Kuhn, Cirjak Spitzmüller, Laura Kuhn, Jakob Bauer, Josip Lorsch, Rafael Merkadić, Ferdo Resinger, Franjo Röthl i dr.

⁶⁷ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 393.-396.

članovi Stranke prava bili su Židovi. Kada su pravaši osvojili gradsku upravu (1895.) zamjenik gradonačelnika, postao je Židov Jacob Kohn.⁶⁸ Pravaškom podjelom 1895. na Stranku prava ili domovinaše i Čistu stranku prava ili frankovce, brodski pravaši stali su na stranu domovinaša iako je njihov predstavnik u Saboru bio Eugen Kumičić, koji je osobno podržavao Frankovu liniju. Nakon početnog protivljenja frankovcima, brodski pravaši s njima i Židovi revidirali su svoje nazore i kasnije se svrstali uz Franka, podrijetlom Židova, pa su Brod prozvali „kulom frankovačkom“.⁶⁹ Početkom 20. stoljeća na hrvatskoj političkoj sceni dolazi do novih stranačkih grupiranja, a u Brodu dolazi do žestokog sukobljavanja frankovaca i hrvatsko-srpske koalicije. Iako je u Brodu bilo Židova koji su se priklonili Koaliciji (Žiga Reich, Marko Jellinek, Hugo Weisz, Šandor Kraus, dr. Josip Abrahamsohn, Milhofer, Dragutin Müller i dr. Berger-Borković)⁷⁰ većina brodskih Židova ipak je pripadala Starčevićевой stranci prava ili frankovcima (Askija Merkadić, Šandor i Vilim Lorsch,⁷¹ J. Dottermann, Žiga Reich, Hugo Selinger, Hinko Schullmann, Slavko i Mato Kolar, Ljudevit Steiner, Moritz Klein i dr.) zato jer Frankova struja nije propagirala antisemitizam i u svom političkom radu koncentrirala na zablude hrvatskog dijela Koalicije u odnosu prema Srbima. Koalicija je dotle u svojoj agitaciji u Brodu davala antisemitski ton neprestano kritizirajući brodske Židove.⁷² Frankovci su kao stranka otvoreno odbacili antisemitizam, a ostale stranke su ih zbog vođe Josipa Franka Židova po rođenju poistovjećivale s interesima židovstva.⁷³ Pokretanjem glasila Čiste stranke prava «Posavska Hrvatska» (1907.) i glasila Hrvatsko-srpske koalicije «Materinska riječ» (1907.) razvila se žustra polemika u političkom životu Broda gdje su ove dvije stranke optuživale jedna drugu za veleizdaju, nepoštenje i demagogiju. Na sljedećim izborima (1908.) Koalicija je i nada-

⁶⁸ Mato ARTUKOVIĆ, Posavska Hrvatska (1894.-1898.), *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 3., Osijek, 1995., 112.

⁶⁹ Mato ARTUKOVIĆ, Parlamentarni izbori u Brodu 1848.-1990., *Zbornik radova sa znanstvenog skupa Slavonski Brod*, Slavonski Brod, 2000., 314.-327.; Stjepan MATKOVIĆ, Doprinos proučavanju pravaštva u istočnoj Hrvatskoj: izbori i saborsko zastupanje Ilije Abjanića, *Scrinia Slavonica*, sv.1., Slavonski Brod, 2001., 219.

⁷⁰ *Posavska Hrvatska*, br.19.-30. travnja 1910.; br.22.-21. svibnja 1910. Spomenuta gospoda su na izborima 1910. glasovala za vladinog kandidata Hinka Hinkovića.

⁷¹ S. U. SCHWENDEMANN, *Krhotine*, 398. Villim Lorsch bio je gorljivi politički Hrvat, član Hrvatske stranke prava i bio je uhićen zbog svojih političkih uvjerenja. Godine 1897. vezan je s još četvoricom Hrvata i odveden u Zagreb pred Sudbeni stol.; *Posavska Hrvatska*, br.15.- 30. studenog 1907. Na sastanku starčevićanskih izbornika govorio je Šandor Lorsch.

⁷² M. ARTUKOVIĆ, Parlamentarni izbori, 322. Ova agitacija posebno se očitovala u pisanju članaka Vatroslava Brlića koje je objavljivao u *Pokretu*, novinama Napredne stranke. U jednom takvom sačuvanom rukopisu članka, Brlić se žali da ga napada «turska čorda», ali i «špansko čivučje Askija Merkadić». Kasnije je Brlić u rukopisu prekrizio antisemitske uvrede, ali će se one zadržati na repertoaru Koalicije. Taj dio potiče od srpskih samostalaca koji su bili važni partneri u Koaliciji.

⁷³ Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 124.

lje imala antisemitskih parola, koje su članovi Frankove stranke žestoko osuđivali.⁷⁴ Na izborima (1908.) u Brodu pobijedili su frankovci, a na sljedećim (1910.) Koalicija. Nakon 1912. godine zbog sve jačeg utjecaja Koalicije u državi dolazi do stagnacije privrednika židovske i njemačke nacionalnosti u cijeloj Slavoniji, pa tako i u Brodu. Mada su u većini brodski Židovi i nadalje bili uz frankovce, manji dio agitirao je za Koaliciju. Da li su frankovci imali pozitivan stav o cionizmu i kako su se prema pokretu izražavali nije poznato jer u novinama nisu objavili nijedan članak za ili protiv cionizma,⁷⁵ a Josip Frank o cionizmu nije nikada progovorio, kao ni o svom židovstvu. Ostali listovi pravaške orijentacije u prvom redu glasilo Hrvatske stranke prava „Hrvatska“ objavilo je nekoliko članaka na temu cionizma u Hrvatskoj, kritizirajući ga i u kojima su pisali da cionizam potiče Židove da žive životom posebnog naroda, odijeljenog od Hrvata posebnim svojim težnjama, koje nemaju ništa zajedničko s hrvatskim idealima, te zbog toga pravaši (domovinaši) smatraju da je cionizam pogibeljan za narodni opstanak hrvatskog naroda i da svi faktori, vlada i pojedinac moraju se svim silama ustati protiv cionizma.⁷⁶

S druge strane cionizam kao «narodnosni» pokret u hrvatskoj javnosti nije bio prihvaćen niti od Hrvata, ali ni od Židova, jer mnogi nisu odobravali da se Židovi definiraju kao poseban narod, niti je većina hrvatskih političara ali i Židova razumjela cionistički pokret. Nakon održane konferencije u Brodu, cionistički pokret u Brodu je i nadalje bio potican od članova židovskog cionističkog društva «Jehuda Halevi», koji su krajem 1911. organizirali nekoliko predavanja na cionističku temu, i jedan od predavača bio je i poznati cionistički prvak David Wolffsohn. Židovstvo Broda je i nadalje pokazivalo puno smisla i ljubavi za židovsku stvar i cionizam,⁷⁷ a sve je to prekinuto izbijanjem Prvog svjetskog rata. Mnogim trgovcima, odvjetnicima i industrijalcima život u Brodu nakon Prvog svjetskog rata postaje otežan (zbog

⁷⁴ M. ARTUKOVIĆ, Parlamentarni izbori, 324.- 328.; Mato ARTUKOVIĆ, Izbori u Brodu za Hrvatski sabor u 20. stoljeću (do početka Prvog svjetskog rata), *Slavonski narodni kalendar*, Slavonski Brod, 1998., 90.-98.

⁷⁵ *Hrvatsko Pravo*, br.2620.-8. kolovoz 1904. U *Hrvatskom Pravu* nije izašao nijedan tekst koji bi polemizirao o cionizmu za ili protiv njega. U vrijeme održavanja konferencije u Brodu 1909. *Hrvatsko Pravo* nije ni jednom riječju spomenulo da se održava konferencija, jedino je 1904. kratkom viješću obavijestilo javnost da se održava cionistički sastanak u Osijeku.

⁷⁶ *Hrvatska*, br. 98.-29. rujna 1906. „Cionistički pokret u Hrvatskoj“. Odgovor ovom članku tj. napadu, pokušao je pružiti Aleksandar Licht u *Hrvatskoj* br.110.-13. listopada 1906. člankom „Cionizam u Hrvatskoj“ pravdajući cionistički pokret koji želi da Židovi budu narod židovski, ali da se u Hrvatskoj smatraju hrvatskim državljanima. Prema Lichtu kao takvi nemaju nikakvih zasebnih političkih težnji, do li da budu posvema jednakopravni građani s ostalima, oni nužno spoznaju da su im dužnosti jednake te da su interesi Hrvatske i njihovi interesi. Zaključuje da zbog toga od cionista ne prijeti nikakva pogibelj ni za koga, pa ni za Židove asimilante.

⁷⁷ *Židovska smotra*, br.13.- 15. prosinca 1911.

zavičajnosti i velikosrpske opcije) pa ga mnogi napuštaju.⁷⁸ Ulaskom u novostvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca nastupa teško razdoblje za brodske Židove, jer su uz Nijemce, Mađare i Židovi smatrani strancima jer nisu imali hrvatsku zavičajnost.

Razvoj cionizma u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji s posebnim osvrtom na Brod na Savi

Cionizam kao pokret razvija se u Austriji pod utjecajem ideja Theodora Herzla, a na ova područja prenose ga djeca doseljenih židovskih građanskih obitelji- *mladožidovi*, koji su se školovali u Beču, gdje su se susretali s idejama cionizma, ali i njezinim širiteljima, prvenstveno Theodorom Herzlom. Cionizam je kao pokret težio stvaranju domovine u Palestini za sve Židove, koji se ne osjećaju zadovoljni u drugim zemljama. U početku cionizam nije težio utemeljivanju židovske države, već stvaranju gospodarskog i kulturnog židovskog centra, koji bi bio omogućen davanjem autonomije unutar Palestine. Prvenstveno je težio nacionalnoj osviještenosti i stvaranju židovske narodnosti, koja će se vratiti svojoj židovskoj tradiciji i koja će njegovati hebrejski jezik.⁷⁹ Theodor je Herzl na Baselskom kongresu 1897. izjavio o cionizmu «*da je cionizam povratak u židovstvo prije povratka u židovsku zemlju*».⁸⁰ Cionistički pokret, ipak nije nastao odjednom, nego se razvijao godinama, započevši kao ideja 60-tih godina 19. stoljeća, da bi njegove ideje na područje Hrvatske i Slavonije došle tek početkom 20. stoljeća.

Na prvom Cionističkom kongresu 1897. u Baselu bilo je predstavnika iz Hrvatske (Marcus Mordekaj Ehrenpreiss i žena iz Đakova, Armand Kamnika iz Osijeka i I. Lazarus iz Rijeke), ali oni nisu bitno utjecali na razvijanje cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Početkom 20. stoljeća (1902.) u Beču je osnovano studentsko udruženje s cionističkom orijentacijom *Bar Giora ili društvo Židova visokoškolaca iz jugoslavenskih zemalja*,⁸¹ koje će biti jedno od prvih pokretača cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Članovi *Bar Giora* bili su Židovi, studenti iz Hrvatske i Slavonije, Vojvodine, ali i Sefardi iz Bosne.⁸² Nakon završetka studija bargioranci povratkom u domovinu postaju militantni cionisti i čelnici u općinama i raznim nov osnovanim židovskim društvima i udruženjima.⁸³

⁷⁸ M. KOLAR, *Gospodarski život Broda*, 266.-271.

⁷⁹ Walter LAQUER, *A History of Zionism*, New York, 1972.

⁸⁰ M. GROSS, Ravnopravnost bez jednakovrijednosti- prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 107.

⁸¹ Željko-Josef LADOR-LEDERER, Tri fragmenta o cionizmu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 179. Johanan Thau i David Fuhrmann (tada sekretar austrijske cionističke federacije) osnovali su uz studente iz Hrvatske: Erwina Krausa, Aleksandra Lichta, Oskara Graf-a i dr. Adolfa Benaua u Beču Bar-Gioru.

⁸² Cvi LOKER, Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 167.-168.

⁸³ C. LOKER, Začeci i razvoj cionizma, 168.

Do održavanja zemaljske konferencije u Brodu na Savi (1909.) stvorile su se dvije grupe židovskih akademičara u kojoj jedni cionisti zagovaraju cionistički pokret i tvrde da su Židovi i ništa drugo i drugi anticionisti (Židovi ih zovu asimilantima, a sami se nazivaju «Hrvati mojsijeve vjere») uz koje su se našli i nežidovi-Hrvati, koji su se identificirali s hrvatskim narodnim težnjama. Do konferencije u Brodu, pioniri cionizma u Hrvatskoj već su izdali nekoliko djela na hrvatskom jeziku, koja šire cionističke ideje, a u nekolicini židovskih općina postavljeni su rabini cionističke orijentacije.

U Brodu je već 1907. došlo do krize unutar židovske bogoštovne općine jer je na glavnoj skupštini općine mimo predsjednika općine i odbora imenovan Saul Stern⁸⁴ brodskim rabinom na tri godine, a predsjednikom općine je postao Josip Kohn. S time je na čelo židovske općine postavljena cionistička struja (nešto slično dogodilo se u Osijeku) koja će omogućiti kasnije sazivanje konferencije. Iako su Židovi-cionisti pokušavali, među svojim sunarodnjacima širiti ideju cionizma, ona kod hrvatskih Židova nije bila prihvaćena u onoj mjeri u kojoj je bila u Austriji i drugdje. U prvom redu jer su se židovske zajednice u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji trudile postati dio sredine u kojoj žive, donekle asimilirati i prihvatiti drugačiji način života, a s druge strane nisu se željele izolirati. Od početka židovske zajednice nailazile su i na problem jezika, jer je dio Židova u Hrvatskoj govorio njemački, dio mađarski, a najmanje hrvatski jezik. Veliki dio pripadnika židovskih zajednica trudio se naučiti hrvatski, a uvođenje hebrejskog jezika predstavljao im je dodatni problem. S druge strane, proces asimilacije znatno je napredovao, pa su Židovi postali Nijemci, u našem slučaju Hrvati, mada od velikog dijela javnosti nisu smatrani «pravim» pripadnicima hrvatskog naroda što će ujedno i ubrzati okretanje cionističkom pokretu, posebice onih pripadnika koji su svoje školovanje završili izvan Hrvatske. Hrvatski su cionisti očekivali od hrvatskog društva da ih se poštuje kao jednakovrijedna ljudska bića. Budući da nisu naišli na odobravanje ni od vlasti ni od javnosti, vratili su se svojim izvornim korijenima, svojem židovstvu.⁸⁵ Država je 1906. pokušala urediti odnose s Židovima i donijela je *Zakon o vjeroispovjednim odnosima*. Nakon toga uslijedilo je osnivanje 29. lipnja 1908. „Saveza židovskih bogoštovnih općina“, organizacije koja je trebala zastupati interese svake pojedine židovske općine u Hrvatskoj i Slavoniji i štititi pravne interese židovstva.⁸⁶ Do početka cionističke konferencije u Brodu održani su cionistički kongresi akademičara i abiturijenata u Osijeku (1904. i 1906.) i u Zemunu (1908.) na kojima su stvorene smjernice cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Sve su

⁸⁴ *Osječki tjednik*, br. 24. -17. lipnja 1907.; *Židovska smotra*, br. 8.-lipanj 1907., 215., Predsjednik židovske općine u Brodu predao je ostavku jer je glavna skupština općine protivno prijedloga predsjedništva, izabrala Saula Sterna za broskog rabina 1907.

⁸⁵ M. GROSS, Ravnopravnost bez jednakovrijednosti, 107.

⁸⁶ *Židovska smotra*, br. 7.- srpanj 1908., 155.

to bili preduvjeti koji su omogućili da se u Brodu sazove zemaljska konferencija. Brod je bio logičan izbor za održavanje konferencije zbog položaja, koji ga je smjestio u blizini Bosne, u blizini drugih cionističkih centara Osijeka, Vinkovaca i Zemuna i u kojem je na čelu židovske bogoštovne općine bio cionistički rabin. Jedna od važnijih zadaća cionističkog pokreta bilo je prikupljanje prinosa za židovski narodni fond (ŽNF)⁸⁷ koji su se skupljali do 1907. samo u Hrvatskoj i Slavoniji u društvu „Theodor Herzl“ u Osijeku. Od 1907. društvo je dobilo dozvolu da može sakupljati prinose za ŽNF i u Bosni i Hercegovini. Godine 1908. počeli su u hrvatsku podružnicu stizati i prinosi iz Rijeke, pa se povjereništvo ŽNF u Budimpešti pobunilo da je Rijeka kao „corpus separatum“ pod njihovom nadležnosti. Odlučeno je da u Rijeci mogu biti povjerenici i peštanske i osječke podružnice. Nakon toga zemaljsko povjereništvo u Osijeku osnovalo je dvije podružnice: jednu u Virovitici pod koju su potpadale: Hrvatska, Slavonija i Rijeka, a drugu u Sarajevu pod koju su potpadale: Bosna, Hercegovina i Dalmacija. Zbog toga se pobunila centrala u Beču da im je oduzeta Dalmacija koja je njihovo područje. Zemaljsko povjereništvo ŽNF u Osijeku dokazalo je da sefardski (španjolski) Židovi više gravitiraju Hrvatskoj i Slavoniji negoli prema Beču, pa im je centrala u Kölnu potvrdila pravo na Dalmaciju.⁸⁸ Tako, da je jedan od ciljeva konferencije bilo i stvaranje jedinstvene organizacije i povezivanje podružnica ŽNF na teritoriju Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke.⁸⁹ S druge strane neki brodski Židovi studirali su u Beču gdje su ih zahvatile cionističke ideje, i gdje su razvili uzajamne veze s bosanskim Židovima Aškenazima koji su se u velikom broju okrenuli cionizmu, pa je povezivanje s njima predstavljalo veliki korak u širenju cionističkog pokreta. U Brodu je pred održavanje konferencije prema pisanju lokalnih listova: *Brodskog Tjednika* 1906. godine živio 571 Židov,⁹⁰ a prema *Posavskoj Hrvatskoj* 1908. godine od 11 867 stanovnika bilo je 516 Židova.⁹¹ Iako su brodski Židovi u većini glasovali na izborima za Starčevićansku stranku prava ili frankovce, cionisti su smatrali da frankovci nedovoljno ustaju protiv antisemitskih ispada, a kasnije su im zamjerali njihovo pristajanje uz kršćanske socijaliste.⁹² Sve je to prethodilo konferenciji u Brodu 1909. godine.

⁸⁷ Izvještaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu 5670.-1909./10., Zagreb, 1910., (dalje IZVJEŠTAJ JUDEJE) 51.-53. “Cijonističke institucije”. Židovski narodni fond osnovan je na petom cionističkom kongresu 1901. godine te služi za kupovanje zemljišta u Palestini, koje se daje židovskim ratarima u zakup, a ostaje na vječita vremena svojina židovskog naroda.

⁸⁸ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 34.-35.

⁸⁹ *Židovska smotra*, br.11.-15. lipnja 1909.

⁹⁰ *Osječki Tjednik*, br. 12.-26. ožujka 1907.

⁹¹ *Posavska Hrvatska*, br. 11.-13. ožujka 1909.

⁹² *Židovska smotra*, br.10. -11. svibnja 1910 - 2. ijara 5670

Cionistička zemaljska konferencija i stvaranje Zemaljskog udruženja Cijonista južnoslavenskih krajeva austrougarske monarkije u Brodu na Savi 1909. godine

Prije nego li je sazvana konferencija u Brodu na Savi 14. ožujka 1909. održana je na poticaj *Kluba akademičara židovske narodnosti -Judeje*⁹³ iz Zagreba i *Bar Giora* iz Beča cionistička židovska građanska skupština- skupština omladinskih društava.⁹⁴ Židovska javna građanska skupština održavala se u «Kasinu». Na dnevnom redu bila je rasprava o cionizmu i razvoju cionističke organizacije u Brodu na Savi. Pozvani su bili: brodski rabin cionističke orijentacije Saul Stern, dr. Hugo Spitzer⁹⁵ predsjednik osječke židovske općine, Ignat Natan Schulhof⁹⁶ predsjednik cionističkog društva «*Theodor Herzl*» iz Osijeka, zatim rabin dr. Heinrich Urbach iz Donje Tuzle, poznati brodski tiskar i knjižar Heinrich Schullmann,⁹⁷ knjižar Isidor Steiner,⁹⁸ odvjetnik dr. Žiga Baum i Max Lederer (članovi društva akademičara *Bar Giora* iz Beča) te Frida Kaiser predsjednica židovskog djevojačkog društva «*Moriah*» iz Đakova.⁹⁹ Na samoj skupštini 14. ožujka 1909. uz pozvane Židove prisustvovali su i inovjerci. Nakon pozdravnog govora H. Spitzera, odvjetnika i člana velikog akcionog cionističkog odbora iz Osijeka govorio je dr. H. Urbach, rabin iz Donje Tuzle.¹⁰⁰ Tom prilikom se u cionističko društvo upisalo 30 članova.¹⁰¹

Dr. Hugo Spitzer održao je na židovskoj građanskoj skupštini govor pod naslovom «*Židovska narodnost, državljanstvo i patriotizam cijonista*» u kojem je nakon uvoda o zadaći cionističke propagande, govorio i o programu

⁹³ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 54. Utjecajem triju kongresa i agitacijom *Bar Giora*, 1907/1908. osniva se društvo koje održava sastanke i diskusije oko tzv. okruglog stola, pa je prozvano «*Hajarden*», da bi u zimskom semestru 1908./1909. bilo preimenovano u *Judeju-klub akademičara židovske narodnosti* kojoj je prvi predsjednik bio Hugo Bauer.

⁹⁴ Željko-Josef LADOR-LEDERER, Tri fragmenta o cionizmu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, 179.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4. 28. veljače 1909., 57.

⁹⁵ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, Hugo Spitzer (Osijek, 1858.- Zagreb, 1936.), pravnik i židovski aktivist, sin osječkog nadrabina Samuela i Amalije r. Porges. Osnovnu školu završio u Osijeku i Vinkovcima, a Pravni fakultet uključujući i doktorat 1881. u Beču. U Osijeku 1884. otvara odvjetnički ured. Od 1897. predsjednik je Židovske općine Osijek. Organizirao je cionističke kongrese u Osijeku 1904. i 1906.

⁹⁶ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, Ignat Natan Schulhof (Budimpešta, 1846.- Osijek, 19.I. 1924.), poduzetnik i cionistički židovski aktivist. Posjednik ciglane u Osijeku te neko vrijeme predsjednik osječke gornjogradske Židovske bogoštovne općine.

⁹⁷ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, (Termin, Bačka 1855.- Slavonski Brod, 1934.), tiskar i knjižar. Godine 1879. zapošljava se kao poslovođa u prvoj brodskoj tiskari B. J. Spitzera. Godine 1883. kupuje Spitzerovu tiskaru koja kao tiskara djeluje do 1941. godine.

⁹⁸ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, (Brod na Savi 1888.- ?.) trgovac i poduzetnik. U Zagreb doselio 1929. godine. Bavio se trgovinom antikviteta.

⁹⁹ *Židovska smotra*, br. 3. i 4.- 28. veljače 1909.; br. 6.- 31.ožujka 1909; *Posavska Hrvatska* br.11.- 13. ožujka 1909.

¹⁰⁰ *Posavska Hrvatska*, br. 12.-20.ožujka 1909.

¹⁰¹ *Posavska Hrvatska*, br. 12.-20.ožujka 1909.

cionizma. Prigovarao je onima koji govore da nema židovskog naroda i da je zato nepotrebna ideja cionizma, a obrazlažu to time što Židovi nemaju svoje vlastite zemlje ni svog zajedničkog jezika. H. Spitzer govorio je da Židovima *«narodnost ne zavisi ni o posjedu vlastite zemlje ili države, ni o tom da se njegovi pripadnici služe zajedničkim jezikom....Narodnost ili pripadništvo kojemu narodu jeste nešto prirodjenoga, a nije stvar vlastitoga izbora. Narodnost ili pripadništvo ima svoj izvor u zajedničkom porijeklu, koje se od pojedinaca zatajiti, ali nikada izbrisati ne daje»*. Spitzer je progovorio i o želji Židova u Hrvatskoj da postanu sastavni dio hrvatskog naroda, mada je do sada *«odgovor svih stranih naroda na nastojanja i moljavanja da ih prime, odrješi NE!»*. U svom govoru poručio je svojim istomišljenicima da cionizam ima zadaću da razbudi zaspalu ljudsku i narodnu svijest svih Židova. Govorio je i o antisemitizmu, iz kojeg je po mnogima proizašao cionizam. Za njega su asimilanti producirali antisemitizam, oni su po njemu *«podigli zidine geta i naprtili jaram robstva kojeg cionizam hoće da poruši»*. Na kraju govora pitao se: *«Ako se Francuz doseli u Hrvatsku i stalno ostane, mora li se odreći svoje narodnosti?»*. Spitzer je govorio da im je zbog problema oko zamjenjivanja pojmova narodnost s državljanstvom, upućen prigovor te da je cionizam u suprotnosti s dužnostima spram zemlje u kojoj žive. Na ovakve optužbe on je odgovorio da po njemu narodnost ne stoji u nikakvom savezu s državljanstvom. Državljanске dužnosti mora ispunjavati svatko, tko u dotičnoj državi živi, ali si ne smije uskratiti pravo da svoje narodnosne osjećaje gaji i uživa na svaki način. Svoj govor završio je riječima da u svim pitanjima unutarnje hrvatske politike tj. u političkim i kulturnim pitanjima Židovi su Hrvati, ali jedino traže da budu Židovi u pitanjima koja se odnose na židovsku narodnost i na budućnost židovskog naroda. Židovima je poručio da u pitanjima židovstva hrvatski Židovi stanu uz njih, ali prvo neka dokažu da su hrvatski patrioti, ali i samosvjesni i neustrašivi Židovi.¹⁰²

Nakon održane židovske građanske skupštine u ožujku 1909. u Brodu, sudionici su izrazili želju da se održi cionistička zemaljska konferencija isto u Brodu. Nadali su se da će cionistički sumišljenici, kojih je najviše bilo u Slavoniji (Osijek, Virovitica, Đakovo) poduprijeti osnivanje institucije *Zemaljskog Udruženja Cijonista južnoslavenskih krajeva austrougarske monarhije*. Sazivanje cionističke zemaljske konferencije u Brodu za njih je trebalo predstavljati sabor cionista iz južnoslavenskih zemalja te su time željeli stvoriti cionističku pokrajinu južnoslavenskih zemalja monarhije. Prema općoj cionističkoj svjetskoj organizaciji konferencija je trebala imati značaj pokrajinskog sabora, a glavni cilj konferencije trebao je biti osnivanje cionističkog zemaljskog udruženja.¹⁰³ Tako je, 22. kolovoza 1909. na poticaj

¹⁰² *Židovska smotra*, br. 6.-31. ožujak 1909. "Židovska narodnost, državljanstvo i patriotizam cijonista"-iz govora dra Huga Spitzera, držanog dne 14. ožujka 1909. na židovskoj građanskoj skupštini u Brodu na Savi

¹⁰³ *Židovska smotra*, br.15.-15. kolovoza 1909.

Ervina Krausa¹⁰⁴ iz Osijeka (predsjednika Zemaljskog povjereništva ŽNF) i u sporazumu s cionističkim društvima «Zion» iz Vinkovaca, «Jehuda Halevi» iz Broda (tajnik Žiga Hacker, a predsjednik Hinko/Heinrich Schullmann)¹⁰⁵ i Osječkog cionističkog društva «Theodor Herzl» održana cionistička zemaljska konferencija u svrhu osnivanja Zemaljske organizacije cionista Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke. Konferencija se održavala u prostorijama «Vatrogasnog doma», a pristup konferenciji je imao svatko tko je platio jedan šekel bez razlike spola.¹⁰⁶ Sazivači su se na početku opravdali riječima da se ta konferencija razlikuje od ostalih jer na nju imaju pristup svi cionisti «*šekelplatioci*», a ne tek izabrani delegati. Po njima, se od toga odstupilo zbog demokratskog karaktera cionizma. Na toj konferenciji trebali su biti svi jednaki i svi su trebali odlučivati, s time da su platili jedan šekel. Krajnji cilj zemaljskog udruženja bilo je ujedinjenje svih cionističkih organizacija koje bi postale jedna jaka i jedinstvena cionistička pokrajina koja bi zauzela dolično mjesto u općoj svjetskoj cionističkoj organizaciji.¹⁰⁷ *Posavska Hrvatska*, novine iz Broda u svojim člancima žalile su se na organizatore cionističke konferencije, da ih nisu pozvali da prate «*vrlo brojno posjećeni kongres (konferenciju op.a)*», tako da nemaju neke detaljnije vijesti o održavanju konferencije.¹⁰⁸

Cionistička zemaljska konferencija u Brodu imala je dnevni red:

1. Pozdrav konferencije po predsjedniku cionističkog društva «Theodor Herzl» iz Osijeka
2. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, Slavoniji i Rijeci.
3. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji
4. Izbor odbora za pretresanje osnove organizacijskih pravila
5. (poslije podne) Izvještaj odbora za pretresanje organizacijskih pravila i zaključci plenuma konferencije
6. Izbor članova zemaljskog odbora¹⁰⁹

¹⁰⁴ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, Ervin/Erwin Kraus (Osijek 1884.-Osijek 1918.), pravnik i poduzetnik. Osnovnu školu i gimnaziju završio 1902. u Osijeku. Počeo studij u Beču, gdje se priključio studentskom cionističkom društvu „Bar Giora“, a diplomirao u Zagrebu. Pokrenuo je 1903. prvo cionističko društvo u Osijeku, a 1904. i 1906. organizirao je s Hugom Spitzerom cionistički kongres. Vodio je u Osijeku 1908.-1909. *Židovsku smotru* uz pomoć rodaka E. Fischera.

¹⁰⁵ *Židovska smotra*, br. 7. i 8. – 30. travnja 1909., 118. Godine 1909. u travnju izabrano je novo vodstvo društva: predsjednik je postao Heinrich Schulmann, potpredsjednik: Max Lederer, tajnik: Žiga Hacker, blagajnik: Oskar Eichhorn, te odbornici: Josef Adler, Emil Eichhorn, Mihael Fünkler, Samuel Goldstein, Marko Lang, Julius Spitzer, Anna Fünkler, Lina Jelinek i Jenny Sohr.

¹⁰⁶ *Posavska Hrvatska*, br. 34.-21. kolovoz 1909.

¹⁰⁷ *Židovska smotra*, br. 15.-15. kolovoza 1909.

¹⁰⁸ *Posavska Hrvatska*, br. 35.-27. kolovoz 1909.

¹⁰⁹ *Židovska smotra*, br. 15.-15. kolovoza 1909.

Na Zemaljskoj konferenciji u Brodu na Savi održanoj 22. kolovoza 1909. bilo je oko 214 osoba; od toga 114 sudionika (među njima 16 gospođa i gospodica) i 100 slušatelja. Hrvatska i Slavonija imale su 72 sudionika, Bosna i Hercegovina 41, a Dalmacija po 1 sudionika. Po mjestima to je izgledalo ovako: iz Broda na /S. bilo je 33 sudionika, Zagreb (9), Osijek (8), Vinkovci (5), Nova Gradiška (3), Đakovo (3), Lužani (3), Zemun (2), Požega (2), Daruvar, Vukovar, Ivanindvor i Virovitica po jedan, Sarajevo (12), Bjelina (12), Prijedor (4), Derвента (3), Donja Tuzla (3), Gračanica, Teslić i Bosanski Brod po 2, Brčko i Split (Samuel Altaras) po jedan. Osim toga konferenciji je kao zastupnik židovskog novinstva prisustvovao Moses Schächter iz Budimpešte. Od cionističkih društava bila su sa svojim predstavnicima zastupana društva; «Charitas» iz Graza, «Bar Giora» iz Beča; «Judeja» iz Zagreba, «Bene Zion» iz Sarajeva, «Zion» iz Vinkovaca, «Theodor Herzl» iz Osijeka, «Jehuda Halevi» iz Broda, «Achdus» iz Zagreba, «Moriah» iz Đakova, „Cionistička omladina“ iz Zemuna i „Organizacija cionističke omladine“ iz Vukovara.¹¹⁰

Konferencija je započela pozdravnim govorom predsjednika brodske židovske općine Josipa Kohna. Nakon njega govorio je predsjednik broskog društva «Jehuda Halevi», Hinko Schullmann pozdravivši konferenciju svih jugoslavenskih cionista monarhije. Na to je predsjednik cionističkog društva «Theodor Herzl» iz Osijeka, I. N. Schulhof otvorio skupštinu pozivanjem referenata. Lav Stern¹¹¹ iz Zagreba predložio je odbor konferencije; predsjednika: I.N. Schulhof iz Osijeka; potpredsjednike; Josipa Krausa iz Zagreba, Leona Alkalaya (Alcalay) iz Sarajeva i Maxa Lederera iz Broda. Kao perovođe predloženi su dr. A. Coralnik iz Zagreba i dr. Marko Leitner iz Osijeka. Prisjednici su: Natan Landau iz Bjeline, Leopold Stein iz Vinkovaca, rabin dr. M. Frankfurter iz Daruvara i gđica Frieda Kaiser iz Đakova. Odbor je prihvaćen i nakon toga je I. N. Schulhof podijelio riječ Edmundu Fischeru iz Osijeka, koji je govorio o stanju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, Slavoniji i Rijeci.¹¹² Dr. Edmund Fischer je u svojem referatu naveo kako on kaže «samo činjenice i podatke tako da svaki sam nužne zaključke stvarati može».¹¹³ Govorio je o dobrovoljnim prinosima za narodni fond čije se okružno povjereništvo nalazilo u Virovitici (povjerenici su u Brodu na Savi, Daruvaru, Đakovu, Mitrovici, Osijeku, Pakracu, Požegi, Rijeci, Rumi, Sušine-Đurđenovcu, Varaždinu, Vinkovcima, Virovitici, Vukovaru, Zagrebu i Zemunu), a na čelu mu je rabin H. E. Kaufmann. Ukupno je od 1. srpnja 1908. do 30. lipnja 1909. bilo prikupljeno 1183,56 K. Od toga je iz Hrvatske

¹¹⁰ *Židovska smotra*, br.16.i 17.-31. kolovoza 1909.

¹¹¹ Rukopis *Židovskog biografskog leksikona*, Lav Stern (Zagreb, 1888.- Tel Aviv, Izrael, 1958.), bankovni činovnik, publicist i cionistički židovski aktivist.

¹¹² *Židovska smotra*, br. 16. i 17.-31. kolovoza 1909.;270.-271. - Zemaljska konferencija u Brodu.

¹¹³ *Židovska smotra*, br. 16. i 17.-31. kolovoza 1909., 274.-276. - Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, Slavoniji i na Rijeci.

187,17 K, iz Slavonije 979,89 K i Rijeke 16,50 K. Najviše je prinosa sakupljeno u Osijeku (204,78 K), pa Vinkovcima (197,77 K), Zagrebu (135,87 K), Požegi (106,09 K), Zemunu (100,87 K), Brodu na Savi (96,90 K) Virovitici (85,48 K) i dr. Spominje osnivanje prvih cionističkih i građanskih društava u Vinkovcima (1904.) i Osijeku (1906.), te postojećih još; Židovskog djevojačkog društva «Morija» u Đakovu, Akademskog društva «Judea» u Zagrebu, Društva *Jehuda Halevi* u Brodu na Savi, mladog cionističkog građanskog društva «*Achdus*» iz Zagreba, Cionističke organizacije vukovarske omladine, Literarnog društva «*Zerubabel*» iz Virovitice te židovske čitaonice u Zemunu i Literarnog društva u Požegi koji svi rade u korist cionizma. Potvrđuje kako uz cionistički pokret pristaje skoro sva srednjoškolska mladež i sav mladi židovski naraštaj. Na kraju zaključuje da je cionistički pokret razgranjen po cijeloj Hrvatskoj iako ima malo cionističkih društava.¹¹⁴

Nakon njegovog govora riječ je podijeljena Aladaru Merkleru iz Sarajeva (predsjedniku cionističkog društva „Bene Zion“) koji je govorio o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. Aladar je Merkler otvorio svoj govor riječima da je jedan od najmlađih cionista te je na nagovor Ervina Krausa prihvatio ovaj referat. Započinje s izvještajem koji prati razvoj cionističkog pokreta po gradovima Bosne. U Sarajevu se tek od 1900. pojavio cionizam, dolaskom studenata iz Beča. Iz Sarajeva se proširio na Banja Luku, Bijeljenu (Natan Landau), Prijedor (Gustav Seidemann), Teslić (David Goldberger). Osnovano je društvo *Bene Zion* 1902./1903. u Sarajevu koje od 1904. ima članove i Sefarde i Aškenaze. Prvi predsjednik društva je Bernardo L. Pinto, a uz njega su suradnici: inž. Sumbul, provizor Teich, inž. Heumer, Rafael Israel i Chaim Weitzner. Sakupljeno je za židovski narodni fond 1477,19 K, od čega najviše u Sarajevu 328,33 K, a u Splitu 84,44 K. Zaključuje referat nadom da će Židovi koji žive u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji postati članovi *Bene Ziona* te da će njihov izvještaj biti još bolji.¹¹⁵ Josip Kraus iz Zagreba zahvalio se organizatorima i suučesnicima. Nakon zahvala Natana Landaua iz Bijeljine, zaključen je prvi dio konferencije s promjenom dnevnog reda, po kojem se neće birati odbor za pretresanje osnove pravila već će se pravila iza izvješća referenata u plenumu pretresti. Nakon pauze, u poslijepodnevnom satima održan je drugi dio konferencije. Popodnevni dio vodio je Josip Kraus, koji je podijelio riječ referentu Lavu Sternu iz Zagreba, koji je pročitao osnove statuta te govorio o ciljevima osnivanja organizacije.¹¹⁶

Na konferenciji su bila primljena pravila organizacije, izabran je zemaljski odbor sa sjedištem u Osijeku, stvoreni su važni zaključci. Najžešća polemika vodila se oko prijedloga osnove pravila cionističkog udruženja. U pri-

¹¹⁴ ISTO

¹¹⁵ *Židovska smotra*, br.16. i 17.-31. kolovoz 1909., 276.-278.-Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

¹¹⁶ *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoz 1909., 272.

jedlogu osnove pravila udruženje, ono se trebalo zvati «*Cionističko zemaljsko udruženje južnih krajeva Austrougarske monarkije*» (C.Z.U.), s pravilima koja su bila sastavljena u 18 članaka. Na kraju odlučeno je da se udruženje zove «*Zemaljsko udruženje Cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarkije*» (Z.U.C.) s istim brojem pravila. U prijedlogu pravila prema §.1. pisalo je da C.Z.U. obuhvaća sve u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i na Rijeci obitavajuće Židove, koji su pristale bazelskog programa i dosljedno tomu platiti šekela. Kasnije u prihvaćenim pravilima, promijenjen je §.1. koji glasi; «Z.U.C. obuhvaća sve cioniste platiti šekela koji stanuju u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i na Rijeci». Prema prijedlogu statuta udruženje C.Z.U. (§.2.) trebalo se sastojati od mjesnih organizacija (M.O.), šekelskupina, velikog zemaljskog odbora (V.Z.O.) i užeg zemaljskog odbora (U.Z.O.). S time da je mjesna organizacija (§. 14.) trebala predstavljati udruženje od barem deset cionista- platitoca šekela u jednom mjestu. Cionisti u mjestima gdje nije bilo dovoljnog broja cionista za osnivanje mjesne organizacije činili su tzv. šekelskupine. Mjesnom organizacijom trebao je upravljati njezin predsjednik, koji se većinom glasova birao, a šekelskupinu zastupao je povjerenik što ga U.Z.O. imenuje. Veliki zemaljski odbor (§.5.) prema pravilima trebao je vijećati jednom godišnje u mjestu, koje odredi za to uži zemaljski odbor. Zadaci V.Z.O. bili su isključivo cionistička i židovska pitanja. Pri raspravama mogli su sudjelovati samo zastupnici, koji su po mjesnim organizacijama i šekel skupinama bili izabrani (§.7.). Svaki zastupnik trebao je imati samo jedan glas (§.8.). Izvršni je organ V.Z.O.-a, prema prijedlogu statuta, bio uži zemaljski odbor, koji je trebao biti odgovoran akcionom odboru svjetske cionističke organizacije i sastojati se od pet članova (§.9.), a sjedište mu je bilo u Osijeku (§.12.). Službeno glasilo C.Z.U. trebala je biti *Židovska smotra* (§.17.) s time da su predsjednici mjesnih organizacija dužni bili širiti list i naći mu što više pretplatnika. Na kraju prema prihvaćenim pravilima, najveće izmjene su došle oko organizacije Z.U.C.-a, pa je tako §.2. promijenjen i glasio je: da su predstavništvo Z.U.C.-a mjesne organizacije (M.O.) i izabrano zemaljsko vijeće (Z.V.). Egzekutiva Z.U.C. (§.3.) je po Z.V. izabrani zemaljski odbor (Z.O.), a svrha Z.U.C.-a je organiziranje i centraliziranje cionističkog rada (§.5.). Sredstva Z.U.C. sastoje se od godišnjeg prinosa svakog člana od 80 filira (zemaljsko-stranački porez) i preplata šekela (§.6.) Mjesna organizacija (M.O.) obuhvaća sve članove Z.U.C.-a istog ili susjednog mjesta s time da svaka M.O. ima najmanje deset članova. U mjestima s manje od deset članova pribiraju se najbližoj M.O. (§.8.). Na čelu M.O. je po njenim članovima izbrani predsjednik. U mjestima s cionističkim građanskim društvima, njihov predsjednik ujedno je i predsjednik M.O. (§.9.). Zemaljsko vijeće (Z.V.) sastoji se o predsjednika svih cionističkih društava te M.O.-a, s time da svaka M.O.-a za svakih dvadeset članova bira po jednog zastupnika. Mandat članova Z.V. traje godinu dana (§.11.). Z.V. se sastaje jednom na godinu u mjestu i vremenu koje zemaljski odbor (Z.O.) odredi (§.12.). Zemaljski je odbor izvršni organ Z.V. i sastoji se od pet članova koji svi stanuju u jednom

mjestu. Predsjednik Z.O. jest ujedno predsjednik Z.U.C.-a (§.13.). Z.O. je odgovoran Z.V.-u i akcionom odboru cionističke svjetske organizacije (§.14.) a sastoji se od predsjednika, potpredsjednika, blagajnika i dvojice tajnika (§.16.). Blagajnik Z.O. je upravitelj zemaljskog povjereništva židovskog narodnog fonda koje ima dvije pokrajinske sabirajuće podružnice: u Zagrebu („Judeja-Židovsko akademski klub“) za Hrvatsku, Slavoniju i Rijeku, i u Sarajevu (društvo „Bene Zion“) za Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju (§.16.). *Židovska smotra* i nadalje ostaje službeno glasilo (§.7.).¹¹⁷

Osobito se žestoka rasprava vodila oko prvog članka u kojem je pisalo da «Zemaljsko udruženje cionista obuhvaća sve u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i na Rijeci obitavajuće Židove, koji su pristaše cionističkog programa i plaćaju šekel od 2 krune godišnje». Ove dvije krune trebale su se sastojati od šekela (K 1,20) i godišnjeg zemaljsko-stranačkog prinosa svakog člana organizacije od 80 fil. Kao prvi u raspravi se javio rabin dr. Kaufmann iz Virovitice, koji je upozorio da će udruženje imati neprilika uvrštavajući Dalmaciju u svoj djelokrug jer ju austrijski cionisti svojataju za sebe. Referent Stern, pobio je tvrdnje rabina govoreći da je zemaljsko povjereništvo austrijskog židovskog narodnog fonda u Osijeku dobilo privolu akcionog odbora da se proširi na Dalmaciju. Leopold Stein iz Vinkovaca protivio se povišenju šekela na dvije krune, tražeći da ostane kao do sada 1,20 K. Oko plaćanja šekela za primjedbu su se javili A. Wiesler iz Donje Tuzle, Makso Lederer iz Broda, Aladar Merkler iz Sarajeva, Natan Landau iz Bjeline, agronom Hinko Lederer iz Ivandvora uglavnom se svi protiveći povišenju šekela ili povezivanjem da se dvije krune nazovu šekel. Referent opravdava povišenje riječima da je ono uzrokovano povezivanjem šekela i zemaljskog prinosa. Za vrijeme debate među bosanskim Židovima nastao je metež, te su se počeli zasebice grupirati i vijećati o protestu protiv povišenja šekela. Predsjednik odbora I. N. Schulhof također je bio za to da se posebno pobire šekel, a posebno zemaljsko-stranački prinos. Protiv povišenja šekela javili su se Josip Kraus iz Zagreba, Alfred Singer iz Zagreba, rabin Frankfurter iz Daruvara, Vita D. Kajan iz Sarajeva, Žiga Hacker iz Broda, rabin Kaufmann i Aladar Merkler iz Sarajeva. Jedini za usvajanje prijedloga od 2 krune bio je S. Polgar iz Broda jer on shvaća cionizam kao filantropsku instituciju u kojoj svaki Židov mora doprinositi što veći obol. Na kraju je prihvaćeno u osnovi novi §.6. u kojem je točno izraženo da je zemaljsko-stranački prinos 80 fil., no da zemaljski odbor može u izvanrednim slučajevima glede pojedinaca drugačije odrediti. Prihvaćen je i protest bosanske deputacije o povišenju šekela, jer ga ne bi mogli pratiti bosanski sumišljenici iz razloga što su u odnosu na hrvatske cioniste siromašni i nisu u stanju plaćati 2 krune godišnje.¹¹⁸

¹¹⁷ *Židovska smotra*, br. 14.- 31. srpnja 1909., Osnova pravila; *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoza 1909.

¹¹⁸ *Židovska smotra*, br. 18. – 30. rujna 1909., 306.-307.- Dopisi o zemaljskoj konferenciji u Brodu.

Nakon završetka ove debate, prešlo se na izbor zemaljskog odbora. Marko Bauer iz Zagreba predlaže sjedište odbora u Osijeku, te da je predsjednik Zemaljskog odbora dr. Hugo Spitzer inače član velikog akcionog odbora, predsjednik Bogoštovne osječke židovske općine i odvjetnik u Osijeku te članovi: I. N. Schulhof, Lavoslav Singer, Edmund Fischer i Erwin Kraus. Prijedlog je bez zamjerke prihvaćen. Na kraju rasprave zadnje točke dnevnog reda kao prvi govornik javio se Samuel Altaras iz Splita koji je molio da se dade tiskati kratka i jezgrovita brošura na hrvatskom i španjolskom jeziku o cionizmu jer da je cionizam u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji slabo shvaćen i ljudi tamo imaju posve krive i netočne nazore o cionizmu. Vita D. Kajon iz Sarajeva isto je predložila da se u Bosnu pošalju dva agitatora koji bi jedan na hrvatskom, drugi na njemačkom, propagirali cionističku ideju. Ističe uz to da bi *Židovska smotra* trebala imati i španjolski prilog. Prijedlozi su prihvaćeni. Kako je do tada *Židovska smotra* u većini slučajeva imala članke na njemačkom jeziku, uz poneki na hrvatskom, Aladar Merkler iz Sarajeva zatražio je da se njemački članci tiskani u *Židovskoj smotri* prevedu na hrvatski jer da židovski živalj u Bosni i Hercegovini nije vičan njemačkom jeziku. Isto tako predlaže da se buduća skupština zemaljskog vijeća održi u Sarajevu kao i budući kongres visokoškolaca i abiturijenata. Njegov prijedlog prihvaćen je s oduševljenjem. Upućena je zahvala obitelji Licht koja je među prvima bila glavni nosilac cionističke ideje u Hrvatskoj, ali je odbijen prijedlog Mosesa Schächtera iz Budimpešte da se uputi protest vukovarskom rabinu dr. Juliju Diamantu jer je negativno govorio o cionizmu.

Konferencija je završila prihvaćanjem statuta zemaljske konferencije uz neke iznimke i osnivanjem odbora. *Židovska smotra* postala je i službeno, list Zemaljskog udruženja Cijonista južnoslavenskih krajeva Austro-Ugarske Monarhije u čijem je podnaslovu pisao citat iz Bazelskog programa.¹¹⁹ Nakon otpjevane cionističke himne Hatikve, sudionici konferencije su se uputili u hram gdje je kantor Alexander Divinski/Diwinsky održao večernju molitvu. Nakon molitve u restauraciji «Žuta kuća» održan je komers kome je prisustvovalo oko 200 sudionika. Sve prisutne pozdravio je Max Lederer u ime cionističkog brodskog društva «Jehuda Halevi» te je jednoglasno ravnateljem komersa izabran I. N. Schulhof. Pročitani su mnogobrojni brzojavi i pozdravna pisma iz Banjaluke, Bijeljine, Jajca, Mostara, Osijeka, Pakraca, Prijedora, Rijeke, Sarajeva, Travnika, Višegrada, Venecije, Visokog, Zagreba, Zemuna, Žepče i Kölna.¹²⁰ Na komersu su još govorili Arpad Weiler iz Prijedora i Frieda Kaiser iz Đakova koja je molila za moralnu potporu cionističkom ženskom društvu u Đakovu. O cionizmu je govorio A. Coralnik, kao i I.N. Schulhof. Rabin Kaufmann kritizirao je asimilante. Sakupljen je priličan doprinos za židovski narodni fond. Na kraju je brodski rabin Saul Stern nazdravio novoj zemaljskoj organizaciji, Josip Kraus pročelnik društva «Achdus» zahvalio je Osječanima, Ervinu Krausu kao inicijatoru i Bro-

¹¹⁹ *Židovska smotra*, br.1.- 5. siječnja 1910. -24. tebeta 5670

¹²⁰ *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoz 1909., 279.-281.

đanima na uspješnoj konferenciji. Komers je završio pozivom Aladara Merklera; «*Do vidova na godinu u Sarajevu*»,¹²¹ što se i zbilo, no to je ujedno i zadnja konferencija na ovim prostorima do završetka Prvog svjetskog rata. Smatralo se da su prvi puta na konferenciji Židovi i Židovke iz raznih mjesta južnoslavenskih krajeva monarhije, jedni odgojeni u njemačkom, drugi u hrvatskom, a treći u španjolskom (ladino) jeziku osjećali jednokrvnom braćom te da više nema jaza između Aškenaza i Sefarda jer da ih je cionizam sjedinio.¹²² Židovi su u osnivanju Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarhije vidjeli ujedinjavanje dviju grupacija Židova; Aškenaza i Sefarda, te donekle povezivanje židovskih zajednica iz Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine i Dalmacije koje do tada nisu bile povezane. Josip Kraus, jedan od sudionika i pokretača cionističkog pokreta kazao je u *Židovskoj smotri* da žele stvoriti: «*jedno jedinstveno, zajedničko ognjište, od sjevera do juga, od istoka do zapada sviju jugoslavenskih zemalja monarkije*».¹²³ Nakon konferencije, sjedište Zemaljskog odbora Zemaljskog udruženja cionista smješteno je u Osijek s članovima: dr. Hugo Spitzer, J.N. Schulhof, Lavoslav Singer, dr. Edmund Fischer i Erwin Kraus, a novoizabrana je i pokrajinska pobočnica povjereništva židovskog narodnog fonda za Hrvatsku, Slavoniju i Rijeku koja se od tada nalazi u Zagrebu, pri Židovskom-akademskom kulturnom klubu *Judeji* (Alfred Singer), i koja je preuzela sve prinose za Židovski narodni fond (*Karen Kajamet*). Za Bosnu, Hercegovinu i Dalmaciju nadalje je povjereništvo židovskog narodnog fonda ostalo kod Društva *Bene Ziona* u Sarajevu (Aladara Merklera).¹²⁴

Koliko je osnivanje *Zemaljskog udruženja cionista* (Z.U.C-a) utjecalo na razvijanje ili nerazvijanje cionističkog pokreta u Slavoniji pokušao je objasniti Erwin Kraus iz Osijeka u tekstu „Što dajemo mi za židovski narodni fond?“ koji je objavljen 1910. u *Izvještaju Judeje-židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu 5670-1909./10.*¹²⁵ Budući je jedna od glavnih zadaća Z.U.C-a bilo prikupljanje šekel prinosa za židovski narodni fond (ŽNF), u izvještaju je Erwin Kraus, obrazložio koliko Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji daju za ŽNF, jer po njemu visina prinosa govori jasnije o jakosti cionističkog pokreta. Zaključio je da zemaljski odbor Z.U.C.-a nije razvio živahniju cionističku agitaciju među Židovima Slavonije, ali da su se prinosi za ŽNF povećali.¹²⁶

Do osnivanja Z.U.C.-a, godinu ranije (od siječnja do 30. lipnja 1908.) skupljeno je 1642,31 kruna prinosa (Bosna-774,87 K ili 47%; Slavonija -

¹²¹ *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoz 1909., 272.-274.

¹²² *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoz 1909.

¹²³ *Židovska smotra*, br. 16. i 17. -31. kolovoz 1909., 287.-289., Josip Kraus, “Utisci sa bratskog sastanka“

¹²⁴ *Židovska smotra*, br. 18. – 30. rujna 1909.

¹²⁵ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 32.-40. Erwin Kraus, Što mi dajemo za židovski narodni fond?

¹²⁶ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 36.

524,38 K ili 32%; Hrvatska-336,06 K ili 20,5%; Rijeka 7 K ili 0,5%, dok iz Hercegovine i Dalmacije nije stigao ni jedan filir). Širenjem filijala Zemaljskog povjereništva iz Osijeka 1909. na okružno povjereništvo u Virovitici (spada Hrvatska, Slavonija, Rijeka) i okružno povjereništvo u Sarajevu (spada Sarajevo, Bosna, Hercegovina i Dalmacija) povećao se prinos koji u 1909. (od 1. srpnja 1908. do 30. lipnja 1909.) godini iznosio 2660,75 Kruna (Bosna-1357,75 K ili 51%; Slavonija 979,89 K ili 37%; Hrvatska 187,17 K ili 7%; Dalmacija 84,44 K ili oko 3%; Hercegovina 35 K ili 1,4% i Rijeka 16,50 K ili 0,5%). Iz statističkog priloga vidljivo je da je najveći pad u prilogima zabilježen u Hrvatskoj (prinos je sakupljen samo za gradove Zagreb 135,87 K, Bjelovar 41,20 K, Križevci 8 K i Đurđevac 2,10 K), dok su ostale pokrajine zabilježile povećanje, te se čak prinos skupljao u Dalmaciji i Hercegovini. Nakon osnivanja Z.U.C.-a i konferencije u Brodu na Savi na kojoj je odlučeno da se okružno povjereništvo židovskog narodnog fonda premjesti iz Virovitice u Zagreb, prinos za ŽNF od 1. srpnja 1909. do 30. lipnja 1910. godine iznosio je 5731,36 kruna (Hrvatska-668,51 K; Slavonija-1656,15 K; Rijeka-16,50 K; Bosna- 3119,84 K; Hercegovina- 35 K i Dalmacija- 84,44 K). I nadalje Bosna je najviše davala za prinos iako je tada imala 12 000 Židova, dok su Hrvatska, Slavonija i Rijeka s 25 000 Židova, davale manje, iako je i kod njih zabilježeno povećanje prinosa te povećanje gradova u kojima se skuplja prinos. J. Kraus smatra da je brodska konferencija bila ta koja je potaknula veće sabiranje prinosa zbog razvijenije agitacije i kako kaže *«od onda, kao da su se preko noći prilike u našim krajevima promijenile»*.¹²⁷ Na kraju je zaključio da se cionizam u Hrvatskoj iako ne u svim krajevima „udomaćio i da pokret malo po malo u sve krajeve, gdje Židovi stanuju prodiru“.¹²⁸ Rabin M. Frankfurter iz Daruvara u preglednom tekstu „Cijonizam u Hrvatskoj“, objavljenom 1911./1912. smatra da zemaljsko udruženje (centrala) niti predavanjima niti agitacijom nije pomoglo na širenju cionističkog pokreta, već da su se samo društva i pojedini povjerenici oslonili sami na sebe u svom cionističkom radu i da se zbog njih cionizam u Hrvatskoj razmjerno brzo rasprostranio.¹²⁹ Prema drugima Zemaljsko udruženje cionista nije povećalo prikupljanje prinosa za narodni židovski fond, dapače sumišljenici više nisu s takvim oduševljenjem plaćali šekel i zemaljsko-stranački porez.¹³⁰ S druge strane Z.U.C. se nije razvio u čvrstu organizaciju. Zamjeralo mu se da postoji na papiru i da dovoljno ne radi na buđenju židovstva. Donekle su zamjerali što je kao središte određen Osijek (koji je u to vrijeme slovio kao središte cionističkog pokreta i kao centrala za južne austrougarske krajeve), kojem je središnji ured svjetske židovske orga-

¹²⁷ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 35.

¹²⁸ IZVJEŠTAJ JUDEJE, 40.

¹²⁹ *Izvjestaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“ u Beču, za godinu 1911./12. (5672.)*, Beč, 1912., 33. Tekst dr. M. Frankfurtera, „Cijonizam u Hrvatskoj“.

¹³⁰ *Židovska smotra*, br.25.-7. prosinca 1910.- 6. kiselva 5671.

nizacija u Kölnu slao obavijesti namijenjene Židovima južnoslavenskih krajeva, a često se događalo da osim nekolicine osječkih pristaša niti jedan drugi cionist s ovih prostora nije saznao za želje središnjeg ureda. Aparat nije funkcionirao. Od zagrebačkih sumišljenika cionističkog društva «Achdus» Zemaljski odbor Z.U.C-a u Osijeku je 1910. dobio pismo u kojem se traži sazivanje skupštine Z.U.C., koja se prema statutu trebala sazvati svake godine. Problem je nastao jer Zemaljsko vijeće još nije bilo organizirano. Budući se vijeće sastojalo od predsjednika svih cionističkih društava i mjesnih organizacija, nije se skupština mogla sazvati jer nisu u svim mjesnim organizacijama bili provedeni izbori. Ujedno zagrebački sumišljenici tražili su i promjenu vodstva, ali i središta, jer je prema njima zemaljskom odboru u Osijeku uglavnom sva pažnja bila usmjerena na izdavanje časopisa *Židovska smotra* i prikupljanje pretplatnika. Kao moguća druga središta zemaljskog odbora predlagala su se; Zagreb koji je imao jako puno židovske inteligencije, a na čelu joj je bio Aleksandar Licht i Sarajevo koje je najveći židovski centar i u kojem je židovska masa zagrijana za ideju cionizma.¹³¹ Nakon toga dr. Hugo Spitzer predsjednik zemaljskog odbora Z.U.C.-a sazvao je 25. prosinca 1910. sjednicu zemaljskog vijeća u Zagrebu¹³² na kojoj se raspravljalo o izvještaju sveopćeg cionističkog pokreta, izvještaju tajnika o stanju cionizma u južnoslavenskim krajevima austrougarske monarhije, izvještaju o radu zemaljskog povjereništva židovskog narodnog fonda, pitanju službenog lista, budućem ustrojstvu i sjedištu zemaljskog odbora te su na kraju bili izbori. Sveopće mišljenje je bilo da je organizacija Zemaljskog vijeća izgrađena samo na papiru, da joj nedostaje podloga, da nema dovoljno organa, niti dovoljno organskih veza, da su oni «porazbacana uda», a veže ih samo lijepa «idejska srodnost» koja u njima budi rodbinske osjećaje. Budući se o svemu tome govorilo na konferenciji u Brodu, u Zagrebu se tražila jaka izgradnja organizacije, izgradnja organizacije narodnog fonda, agitacija u necionističkim krugovima, promicanje kulturnog samoobrazovanja i širenje «židovskog» (hebrejskog op.a.) jezika.¹³³ Nakon održanog sastanka Zemaljskog vijeća u Zagrebu, zaključeno je da *Židovska smotra* ponovno izlazi u Zagrebu te je uredništvo povjereno Marku Baueru i kasnije Rikardu Herzeru.¹³⁴ Sjedište Zemaljskog udruženja cionista iz južnoslavenskih zemalja Austro-ugarske

¹³¹ *Židovska smotra*, br.21.- 12. listopada 1910.- 9. tišria 5671

¹³² *Židovska smotra*, br.26.-21. prosinca 1910.- 20. kisleva 5671.-Zagreb nije izabran slučajno kao mjesto sastajanja. Prema autoru članka Zagreb je izabran iz razloga što njegova židovska općina uopće "ne kipi životom". Prema njemu u toj općini su jenjali impulsi života. „Općina zvana da vodi i prednjači- drijema. Budila se samo na otpor- na otpor protiv cionizma. A danas se ipak odlučujemo da u toj kuli asimilacije... održimo sastanak organizacije. Jer vremena su se nešto promijenila... pa tako i u Zagrebu nailazimo na pripravljeno tlo. Nije ni slučaj, da izabramo Zagreb, a nije ni prkos”.

¹³³ *Židovska smotra*, br.26.-21. prosinca 1910.- 20. kisleva 5671.

¹³⁴ *Židovska smotra*, br.1.-10. veljače 1911. Od 1911. godine list je imao čistu cionističku orijentaciju te se u njegovom naslovu više ne pojavljuju datumi po židovskom kalendaru.

monarhije¹³⁵ prebačeno je iz Osijeka u Zagreb, nakon čega je palo u financijske neprilike pa je kasnilo s izdavanjem lista *Židovska smotra*.¹³⁶ I nadalje svrha organizacije bila je promicanje cionističkih ideja, skupljanje šekela, jačanje organizacije, agitiranje i osnivanje mjesnih organizacija,¹³⁷ s jednom razlikom što je Z.U.C. sada bio organiziraniji negoli na početku pa se njegov odbor redovito počeo sastajati svake godine i razglabati o najvažnijim problemima cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, iako je s vremena na vrijeme zapadao u teške financijske neprilike zbog nedovoljno prikupljenih novčanih sredstava.¹³⁸ Do početka Prvog svjetskog rata Zemaljski odbor saveza cionista iz jugoslavenskih zemalja Austro-ugarske monarhije redovito se sastajao svake godine. Na svojim sjednicama raspravljali su o sakupljanju šekela, izborima delegata te izborima njihovih predstavnika za sveopći cionistički kongres.¹³⁹ Iako se Zemaljski odbor bolje organizirao nije polučio velike uspjehe u širenju cionističkog pokreta.¹⁴⁰ Osnivaju se cionistička društva, ali u njima je maleni broj članova, unutar bogoštovnih općina razvijaju se dvije struje cionistička i necionistička, ali u izborima predstavnika prednjači necionistička. U Osijeku koji je poznat po svojoj cionističkoj orijentaciji, na izborima u općini ishođen je kompromis, pa su predstavnici općine bili pripadnici obiju struja. Agitaciju cionističkih sumišljenika prekinuo je početak Prvog svjetskog rata 1914., kada je i zabranjen rad svih društava. Društva prekidaju sa svojim radom, a njihovi članovi odlaze na bojište. Završetkom Prvog svjetskog rata 1918. nastupa novo doba i nove prilike u kojima se cionistički pokret počinje drugačije razvijati pod utjecajem dr. Aleksandra Lichta unutar novostvorene države Kraljevine SHS (kasnije Jugoslavije), ali je to već jedno drugo istraživanje.

Brodsko novinstvo prema cionizmu u Slavoniji

Hrvatski, ali i srpski tisak sa zanimanjem su pratili razvoj cionističkog pokreta u Hrvatskoj. Tako je *Materinska Riječ*, glasilo hrvatsko-srpske koalicije, koja je izlazila u Brodu, oštro napala brodske Židove, da su frankovci te da ne znaju hrvatski jezik. Oštro joj se suprotstavila starčevićanska *Posavska Hrvatska* koja je smatrala da iza *Materinske Riječi* stoje „oni koji

¹³⁵ *Židovska smotra*, br. 9.-11. listopada 1911. U novinama se negdje piše da je to Zemaljski savez cionista iz jugoslavenskih zemalja austro-ugarske monarhije, a drugdje da je to Zemaljsko udruženje cionista iz jugoslavenskih zemalja austro-ugarske monarhije.

¹³⁶ *Židovska smotra*, br. 10.-2. studenog 1911.

¹³⁷ *Židovska smotra*, br. 21.- 20. prosinca 1912.; *Židovska smotra*, br.3.- 3. veljače 1913. Nakon održane konferencije Z.U.C. u Zagrebu 1912. osnovana je mjesna organizacija u Pakracu u koju se ućlanilo 20 članova.

¹³⁸ *Židovska smotra*, br.4.- 20. travnja 1911. Ne zna se što je točno odlučeno na sastanku jer je *Židovska smotra* zbog financijskih problema počela izlaziti tek od veljače 1911.

¹³⁹ *Židovska smotra*, br. 12.- 14. srpnja 1913.

¹⁴⁰ *Židovska smotra*, br.10.- 2. studenog 1911.

mrze Židove iz dna srдца i koji bi da im zapadne vlast učinili od Židova ono što čine Rusi»¹⁴¹ (pogrome op.a) te da *Materinska Riječ* želi izazvati antisemitizam među Hrvatima svojim napisima, ali da o tome nema govora jer da «i danas još ima nekoliko starih Židova koji još u potpunosti nisu vješti hrvatskom jeziku, ali njihova djeca su daleko bolji Hrvati nego gospoda oko *Materinske Riječi* kojoj moramo povjerljivo prišapnuti da ima u Brodu dosta Židova koji daleko bolje znadu hrvatski, nego njezini suradnici hrvatski ili srpski».¹⁴² *Materinska Riječ* napada cionizam, dok autor-cionist u *Posavskoj Hrvatskoj* brani hrvatske cioniste koji se bore za svoje istovjernike koji nemaju domovine, a ostaju vjerni i odani sinovi svoje hrvatske domovine.¹⁴³ *Materinska Riječ* se posebno okomila na Aleksandra/Šandora Lorschya koji je u to vrijeme postao podnačelnik Broda, napadajući ga kao frankovca, ali i kao cionistu.¹⁴⁴ Dapače u jednom članku autor je pokušao dovesti cionizam u savez s Čistom hrvatskom starčevićanskom strankom prava i domaćom politikom.¹⁴⁵ Zbog toga su najžešće objede na račun Židova u *Materinskoj Riječi* bile zbog njihovog priklanjanja Čistoj starčevićanskoj stranci prava tj. frankovcima. Židovi su se branili riječima da stoje iza one stranke gdje antisemitskih riječi nisu mogli čuti i gdje ih se brani.¹⁴⁶ Ne začuđuje ovoliki antagonizam između srpske i židovske populacije jer se dobro zna da je srpski tisak u Hrvatskoj optuživao prvo Hrvate za «filosemitstvo», a Židove da previše hrvatsku politiku usmjeravaju u velikohrvatskom smjeru na štetu srpskog naroda i da uz blagoslov Hrvata zauzimaju najvažnije pozicije u gospodarstvu.¹⁴⁷ Tako je u pozadini srpskog novinstva u Hrvatskoj jedan od bitnih elemenata bio antisemitizam, kojeg ipak u hrvatskom novinstvu nije bilo, izuzev pojedinih objavljenih antisemitskih članaka, koji nisu utjecali u značajnoj mjeri niti na političke nazore čitaoca, a niti na širu hrvatsku javnost. S druge strane, u Brodu srpski i židovski kapital činili su glavnu privrednu snagu koja je utjecala na razvoj Broda,¹⁴⁸ pa je uslijed jačanja židovskog i zaostajanja srpskog kapitala u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji došlo do

¹⁴¹ *Posavska Hrvatska*, br. 42.-16. listopada 1909.

¹⁴² *Posavska Hrvatska*, br. 37.-11. rujna 1909.

¹⁴³ *Posavska Hrvatska*, br. 42.-16. listopada 1909.

¹⁴⁴ *Materinska Riječ*, br. 113.-10. listopada 1909. „Židovi otvorite oči“ prema *Posavskoj Hrvatskoj* br.42.-16. listopada 1909. članak je napisao Židov Berger –Borković.

¹⁴⁵ *Materinska Riječ*, br. 117.-7. studenog 1909.; *Posavska Hrvatska*, br.45.-13. studenog 1909. Autor u *Materinskoj Riječi* piše kako je zanimljivo da je u Brodu osnovana Zemaljska organizacija svih cionističkih društava, jer je Brod kula cionistička, a skoro svi cionisti su oduševljeni frankovci. Predsjednik cionističke organizacije i svi članovi u bogoštovnoj općini su cionisti, koji se ne priznaju niti Srbima, niti Hrvatima, a najmanje su židovske narodnosti, a uzeli su si u zadaću da šire čistu nepatvorenu hrvatsku svijest po programu dr. Josipa Franka.

¹⁴⁶ *Posavska Hrvatska*, br. 42.-16. listopada 1909.; br. 45.-13. studenog 1909.

¹⁴⁷ Mato ARTUKOVIĆ, Židovi u srpskom tisku u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, 33, br. 3./2001, 745.

¹⁴⁸ M. KOLAR, Gospodarski život Broda, 265.

međusobne zategnutosti koja se očitovala u antisemitskim ispadima kako srpskih pripadnika tako i srpskog tiska.

Zaključak

Početkom 20. stoljeća ideje cionizma su još neprihvaćene u Hrvatskoj, jer u vrijeme nastanka cionističkog pokreta u Europi, buduće cionističke vođe u Hrvatskoj su još srednjoškolska mladež do kojih je ideja Herzla doprla, no oni se još uvijek otimaju asimilaciji koja je vladala među njima. Boravkom na studijima u gradovima Austrougarske (Beč, Budimpešta, Brno, Prag i dr.), židovski mladići prihvaćaju ideju cionizma, pridružuju se cionističkom pokretu, i donose ju u Hrvatsku i Slavoniju. Cionistička ideja u vrijeme održavanja cionističkih kongresa u Hrvatskoj, s time i u vrijeme brodskog kongresa još uvijek je neutjecajna među židovskom populacijom i saživljava tek nakon završetka Prvog svjetskog rata udruživanjem bosansko-hercegovačkih, srpskih i hrvatskih židovskih zajednica. Osnivanjem društava akademičara iz južnoslavenskih zemalja *Bar Giora* u Beču 1902. godine, stvaranjem jedinstvene cionističke organizacije u Osijeku i kasnije u Zagrebu, pokretanjem prvog cionističkog društva u Vinkovcima 1904. i cionističkog društva «*Theodor Herzl*» u Osijeku 1906. i ostalih cionističkih udruženja: „*Zion*“ u Vinkovcima, „*Moria*“ u Đakovu te održavanjem cionističkih kongresa akademičara i abiturijenata u Osijeku (1904; 1906.), Zemunu (1908.), izdavanjem knjiga i pokretanjem novina *Židovska smotra* (1906.), hrvatski cionisti stvorili su temelje budućoj cionističkoj zemaljskoj konferenciji koja se održala u Brodu na Savi u kolovozu 1909. godine i na kojoj je stvoreno *Zemaljsko Udruženje Cijonista južnoslavenskih krajeva austrougarske monarkije* s ciljem osnivanja zajedničkog cionističkog udruženja koje će povezati cioniste iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke te organizirati veće prikupljanje prinosa za židovski narodni fond. Na konferenciji su bila primljena pravila organizacije, izabran je zemaljski odbor sa sjedištem u Osijeku. Nakon održane konferencije u Brodu 1909. *Židovska smotra* je u svojem podnaslovu pisala da je «zvanični list Zemaljskog udruženja Cionista južnoslavenskih krajeva Austro-ugarske Monarkije». Godinu iza konferencije već se pokazala neučinkovitost Z.U.C. jer nisu uspjeli sazvati godišnju skupštinu zemaljskog vijeća zbog neprovedenih izbora unutar mjesnih odbora. Na IV. kongresu visokoškolaca i abiturijenata iz jugoslavenskih krajeva koji je održan u kolovozu 1910. godine u Sarajevu, kao i ranije pod utjecajem židovskih akademskih društava «*Bar Giora*», «*Esperanze*» iz Beča i «*Judeje*» iz Zagreba¹⁴⁹ donesena je nova rezolucija o zemaljskom odboru Z.U.C.-a u Osijeku u kojoj je odboru prigovoreno da nije obaveze koje je preuzeo na brodskoj konferenciji izvršio. U rezoluciji se izrazila nada da će zemaljski odbor cionističku ideju u jugoslaven-

¹⁴⁹ *Židovska smotra*, br. 13.-22. lipnja 1910.- 15. sivana 5670

skim krajevima što više raširiti, a organizaciju učvrstiti i izgraditi.¹⁵⁰ Usprkos tome, zemaljski odbor Z.U.C. koji je nakon 1911. prebačen u Zagreb nije ostvario nade sarajevske rezolucije jer nisu bili dovoljno organizirani niti su radili na cionističkoj agitaciji. Do kraja Prvog svjetskog rata cionizam u Brodu, ali i u Hrvatskoj nije zadobio veliki broj pristaša. Iako su se razvili snažni cionistički pokreti u Osijeku, Virovitici i Brodu predvođeni na čelu spomenutih židovskih općina cionističkim rabinima, u ostalim dijelovima Hrvatske i Slavonije cionistički pokret je u začetku. Zbog početka Prvog svjetskog rata cionistička djelatnost zamire, da bi bila ponovno probuđena u novonastaloj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Budući je u međuvremenu došlo i do razvijanja nepovoljne situacije i odnosa prema brodskim židovskim trgovcima, Židovi se nakon 1920. uz agitaciju Oskara Spieglera, brodskog odvjetnika, priključuju cionističkom pokretu (od 170 židovskih glasača 120 ih glasuje za cionistički pokret). Protiv Židova u Brodu započinje neviđena kampanja privredne pozicije velikosrba, koja će se nastaviti sve do Drugog svjetskog rata, pa zbog toga Židovi žele napustiti Brod, a neki čak svoja židovska prezimena pokušavaju zamijeniti sa srpskim. Najbogatiji Židovi svjesni su bili da moraju fizički napustiti brodsko područje i sakriti se iza anonimnog dioničkog kapitala ili se u potpunosti prilagoditi novonastaloj situaciji. Zbog toga, novi brodski rabin dr. Hiršberger na dan ujedinjenja 1921. upozorava na narodno jedinstvo.¹⁵¹ Iako se nakon održane cionističke konferencije u Brodu razvio cionistički pokret u Brodu i u ostalim mjestima Slavonije osnivanjem cionističkih društava te jačom agitacijom u Bosni i Hercegovini u kojoj je 1910. u Sarajevu održana zadnja cionistička konferencija, on ipak nije bio toliko jak niti je imao dovoljan broj pristaša da bi se razvio u jači pokret, ali je stvorio temelje budućem cionističkom pokretu u Hrvatskoj.

¹⁵⁰ *Židovska smotra*, br. 18.-31. kolovoz 1910.- 26. aba 5670.

¹⁵¹ M. KOLAR, *Gospodarski život Broda*, 272.

Summary

THE FIRST CONFERENCE OF ZIONISTS IN SOUTHSLAVIC LANDS WITHIN THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY HELD IN SLAVONSKI BROD IN 1909

A contribution to the understanding of the roots of the Zionist movement in Slavonia

On the basis of newspaper articles the author of this paper details the beginnings of the Zionist movement in the Brod district and describes the foundation of the Association of Zionists in Southslavic lands in the Austro-Hungarian Monarchy in Brod in 1909. The author also addresses the issue of the impact of the Association on further development of the Zionist movement in Croatia and Slavonia.

At the beginning of the 20th century Croatia had not yet been ready to embrace Zionist ideas. Namely, at the time of the emergence of the Zionist movement in Europe, what were later to become Zionist leaders in Croatia were only high school students. Herzl's ideas did reach them, however, they still opposed assimilation. Later when they went off to attend universities in the cities of the Austro-Hungarian Monarchy (Vienna, Budapest, Brno, Prague etc.), the Jewish youth grew to accept the ideas of Zionism, they joined in the Zionist movement and took these ideas back to Croatia and Slavonia. At the time of the Zionist Congresses in Croatia, as well as during the Congress held in Brod, the Zionist ideas still did not enjoy wide popularity and did not receive wide support among the Jewish population. The movement only came into full swing after World War I, after the unification of the Jewish communities of Bosnia and Herzegovina, Serbia and Croatia. Through their intense activity, Croatian Zionists prepared the ground for the emergence of the future Zionist movement in Croatia; in 1902 the Society of Academics from Southslavic lands *Bar Giora* was founded in Vienna; the unique Zionist organization was founded in Osijek and later in Zagreb, the first Zionist society in Vinkovci was established in 1904; and 1906 saw the emergence of the Zionist Society «*Theodor Herzl*» in Osijek. Zionist Congresses were held in Osijek in 1904 and 1906, in Zemun in 1908 and in Slavonski Brod in 1909. Books were published and the newspaper *Židovska smotra* was launched in 1906.

The Croatian Zionists thus laid the groundwork for the future Zionist Conference held in Slavonski Brod in August 1909. At this conference the *Association of Zionists in Southslavic Lands of the Austro-Hungarian Monarchy* was established, whose goal was to found one joint Zionist association which would bring together the Zionists from Croatia, Slavonia, Dalmatia, Bosnia, Herzegovina and Rijeka and to organize major fund raising for the Jewish National Fund. Rules of procedure were also adopted and a board was elected with headquarters in Osijek. Although after the Brod held Conference a Zionist movement sprang in Brod and in other places in Slavonia, in parallel to the foundation of Zionist societies and stronger activities in Bosnia and Herzegovina (which hosted the last Zionist conference in Sarajevo in 1910), the Zionist movement was not strong or numerous enough to develop into a massive campaign. Nevertheless, it did lay the foundations for the future Zionist movement in Croatia.

(Prijevod sažetka: *Gabrijela Buljan*)

Key words: Jews, Zionism, Slavonski Brod, Slavonia